

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ LAISSEZ-FAIRE
ΙΔΕΑΙ ΠΡΟΣ ΣΥΝΥΦΑΝΣΙΝ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΥΠΟ

J. M. KEYNES

I

Ή δέσις τὴν δποίαν λαμβάνομεν ἔναντι τῶν δημοσίων ζητημάτων, τὰ δποῖα κοινῶς συνοπτικὰ χαρακτηρίζομεν ὡς 'Ατομισμὸν καὶ ὡς laissez faire, ἔχει τὴν πρώτην βάσιν τῆς ἐπὶ διαφόρων συλλογισμῶν καὶ συναισθημάτων. Πλέον τῶν 100 ἑτῶν ἐκυριαρχήθημεν ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους μας, οἱ δποῖοι εἰς τὸ μοναδικὸν τοῦτο σημεῖον, ὡς ἐκ θαύματος σχεδὸν δλοι, ἥσαν ἡ τούλαχιστον ἐφαίνοντο ὅτι εἶναι μᾶς γνώμης. Ἀκόμη καὶ σῆμερον χρεούμεν ὑπὸ τὴν αὐτὴν μελωδίαν, εἰς τὸ περιβάλλον μας δμως πτερούγει τη μεταβολή. Αἱ τάσεις αἱ δποῖαι ἐντονώτατα καὶ καθαρώτατα κατηγόρημαν ἀλλοτε τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, γίνονται σήμερον ἀντιληπταὶ μόνον ἀσαφῶς πως. Οἱ δχοι τῆς δρχήστρας καὶ τὰ χορικὰ χάρονται ἡ τούλαχιστον φαίνονται νὰ ἔχωνται ἀπὸ πολὺ μαρούν.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος διεδέχθησαν τὸ θεῖον δίκαιον τῶν ἡγεμόνων τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὸ Κοινωνικὸν συμβόλαιον, τὸ δὲ θεῖον δίκαιον τῆς ἐκκλησίας ὑπεκώρησεν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεκτικότητος καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶναι «ἐκουσία τις ἐνωσίς τῶν ἀνθρώπων»⁽¹⁾, ἡ δποία συντατταὶ καὶ ἡ ἀπολύτως ἐλεύθερον καὶ αὐτόματον τρόπον». Πενήντα ἔτη βραδύτερον παρηγκωνίσθη ἡ θεία καταγωγὴ καὶ ἡ ἀπεριόριστος κυριαρχία τοῦ καθήκοντος ἀπὸ ὑπολογισμοὺς ὀφελιμότητος. Ο Locke καὶ ὁ Hume ἐθεμελίωσαν ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ταύτης τὸν ἀτομισμόν. Τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἔξησφάλιζεν εἰς τὸ ἀτομον ὀφελιμένα δικαιώματα καὶ ἡ νέα Ἡθικὴ—δηλαδὴ κυριώς μόνον ἡ ἐπιστημονικὴ ἀκολουθία τοῦ ἡπιολογημένου Ἐγωϊσμοῦ—ἔθετε τὸ ἀτομον εἰς τὸ κέντρον τῆς συζητήσεως. «Ἡ μόνη ὑποχρέωσις τὴν δποίαν ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρετή», λέγει ὁ Hume, «εἶναι δρθὲς ὑπολογισμὸς καὶ

1) Locke «A Letter concerning Toleration».

διαρχής προσπάθεια πρὸς τὸ μέγιστον δριον τῆς εὐτυχίας». (2) Αἱ ίδεαι αὖται συνεφώνουν ἀρχετὰ μὲ τὰς πρακτικὰς παραστάσεις τῶν συντηρητικῶν καὶ τῶν νομικῶν. Ἡσαν ἐπιτυχῆς δικαιολογία τῶν δικαιωμάτων τῆς ίδιοκτησίας καὶ τῆς ἐλευθέρας διαθέσεως τοῦ προσώπου καὶ τῆς περιουσίας τοῦ κατέχοντος ἀτόμου. Αἱ ίδεαι αὖται ἀπετέλουν ἐπικοδομητικὰ συστατικά, τὰ δποῖα συνεισέφερεν δὲ 1805 αἰώνεis τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν, εἰς τὴν δποῖαν ἀκόμη καὶ σήμερον ζῶμεν.

Ἡ κυρία πρόθεσις, ἡ ὅποια ἔφερε τὸ ἄτομον τόσον εἰς τὴν πρώτην γραμμήν, ἦτο ἡ ἐκθρόνισις τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἐκκλησίας τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο—κατ’ ἀκολουθίαν τῆς νέας ἡθικῆς σημασίας, ἡ ὅποια προσεδόθη εἰς τὸ Κοινωνικὸν συμβόλαιον—ἡ ἴσχυροποίησις τῆς ίδιοκτησίας καὶ τῆς ἐννόμου τάξεως. Δὲν παρηλθεν δμως πολὺς χρόνος καὶ ἡ Κοινωνία ἥγειρεν ἐκ νέου τὰς ἀξιώσεις τῆς κατὰ τοῦ ἀτόμου. Ὁ Paley καὶ ὁ Bentham παρέλαβον τὸν ὀφελιμιστικὸν ἡδονισμὸν (3) ἀπὸ τοῦ Hume καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ, τὸν ηὔρουν δμως εἰς διδασκαλίαν κοινωνικῆς ὀφελιμότητος. Ὁ Rousseau παρέλαβε τὸ Κοινωνικὸν συμβόλαιον ἀπὸ τὸν Locke καὶ ἀνέπτυξεν ἀπὸ αὐτὸ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς συνολικῆς θελήσεως.

Ἡ μετάβασις ἐλάμβανε χώραν πανταχοῦ χάρις εἰς τὴν σπουδαίαν σημασίαν, ἡ ὅποια ἀπεδίδετο τότε τὸ πρῶτον εἰς τὴν ίσοτητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. «Ο Locke προσεπάθησεν εἰς τὸ Κοινωνικὸν συμβόλαιον τού νὰ περιορίσῃ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς φυσικῆς ίσοτητος ὅλων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, μὴ ἐπεκτείνων αὐτὴν καὶ ἐπὶ τῆς ίσοτητος τῆς περιουσίας ἔτι δὲ διλιγώτερον ἐπὶ τῶν προνομίων. Εἰς τὸν Rousseau ἡ ίσοτης δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀφετηρία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ αὐτὸς οὗτος δὲ σκοπός» (4).

Ο Paley καὶ ὁ Bentham κατέληξαν εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἀλλὰ διὰ διαφόρων δδῶν. Ο Paley ἔχοειάσθη ἀπὸ μηχανῆς θεόν, διὰ νὰ μὴ συναγάγῃ καθαρὰ ἔγωιστικῶς τὰ εὐχάριστα συμπεράσματα ἀπὸ τὸν ἡδονισμὸν τού. Οὗτος συλλογίζεται ὡς ἔξης: «Ἄρετὴ σημαίνει νὰ εθεργετῇ τις τὴν ἀνθρώπητα κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ καὶ πρὸς χάριν τῆς αἰωνίας εὐτυχίας» καὶ οὕτω; ἀποκαθιστᾶ τὴν ίσοτητα μεταξὺ τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν ἀλλων.

2) «An enquiry concerning the Principles of Morals» Kap. IX.

3) «Παρέρχομαι» λέγει ὁ ἀρχιδάκων Paley «πολλὰς ἀπὸ τὰς ομφώδεις ἐκφράσσεις περὶ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν ικανοτήτων τῶν φυσικῶν ἡμῶν ίδιοτήτων, παρέρχομαι τὴν ὑπερτερότητα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ τὴν ὑπερτερότητα τῆς πνευματικῆς ἀπὸ τῆς ζωτικῆς ἡμῶν φύσεως» παρέρχομαι τὴν ἀξίαν, τὴν λεπτότητα καὶ τρυφερότητα μερικῶν ικανοποιήσεων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποταπότητα, ὠμότητα καὶ ἡδονικότητα ἀλλων: διότι εἶμαι πεπεισμένος, διτὶ δὲται αἱ ἡδοναὶ δὲν διαφέρουν διάλου ἀναμεταξύ των παρὰ κατὰ τὴν διάρκειαν καὶ τὴν ἐντατικότητα». *Principles of Moral and Political Philosophy* Bd. I. Kap. 6

4) Leslie Stephen, «English Thought in 18th Century» Bd. II. σελ. 192.

θαμι ὀδηγήθη εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα διὰ τοῦ καθαροῦ λογισμοῦ. Δὲν ὑπάρχει κανεὶς εὔλογος λόγος, ἔτσι σκέπτεται οὗτος, νὰ προτιμήσωμεν τὴν εὐτυχίαν ἐνὸς ἀτόμου, μᾶλιστα καὶ τὴν ίδιαν ἡμῶν εὐτυχίαν, ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν ἐνὸς ἄλλου. Συνεπῶ; διὸ μόνος λογικὸς σκοπὸς τῆς συμπεριφορᾶς μας εἶναι τὸ μέγιστον ἀγαθὸν τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ, ἔτσι δὲ οὗτος παραλαμβάνει παρὰ τοῦ Hume τὴν περὶ ὀφελιμότητος διδασκαλίαν, λησμονεῖ δῆμος τὴν κυνικὴν περιθωριακὴν παρατήρησιν τοῦ σοφοῦ αὐτοῦ ἀνδρός: «Δὲν είναι τι καθόλου παραλόγον, ἐὰν καλύτερα δέχομαι νὰ καταστραφῇ ὅλος ὁ κόσμος, παρὰ νὰ μοῦ θιγῇ μία τρίχα. Δὲν είναι ἀκόμη παραλόγον ἀν προτιμῶ νὰ καταστρέψω τὸν ἑαυτόν μου διὰ νὰ ἔξοικονομήσω εἰς ἓνα Ἰνδὸν ἢ ἓνα τελείως ξένον πρόσωπον πρὸς ἐμὲ τὴν ἐλαχίστην ἐνόχλησιν. . . Τὸ λογικὸν είναι καὶ δὲν πρέπει νὰ είναι τι ἄλλο παρὰ διὸ πηρέτης τῶν παθῶν καὶ δὲν δύναται συνεπῶς νὰ ἀξιώσῃ τοῦτο κανὲν ἄλλο ἀξιώμα παρὰ νὰ ὑπηρειῇ καὶ ὑπακούῃ αὐτά».

Ο Rousseau παρήγαγε τὴν ισότητα ἀπὸ τὴν φύσιν, ὁ Paley ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ καὶ ὁ Bentham ἀπὸ μαθηματικὸν τινα νόμον τῆς ισότητος. Τοιουτούρως ὑπεισῆλθον αἱ ἔννοιαι ισότητος καὶ ἀλτρούσμοδος εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἀπὸ τὸν Rousseau καὶ Bentham μαζὶ προέρχονται ἡ Δημοκρατία καὶ ὁ ὀφελιμιστικὸς σοσιαλισμός.

Αὐτὴ είναι ἡ δευτέρᾳ σειρᾷ τῶν σκέψεων—ἀναπτηδήσασι ἀπὸ ἀπαρχαιωθείσας ἀντινομίας καὶ συνεχισθεῖσα διὰ ἀπὸ μακροῦ ἀνερεθέντων σοφισμῶν—ἡ ὅποια διαπνέει ἀκόμη καὶ σήμερον πάντοτε τὸν κόσμον τῶν σκέψεων μας. Ἀλλὰ δὲν παρηγκώνει τὴν προτέραν σειρὰν σκέψεων: συνεπολιτεύμη μετ' αὐτῆς. «Ἡ ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνος ἐπετέλεσε τὴν θαυμαστὴν ταύτην συνένωσιν. Αὕτη συνέτονε τὸν συντηρητικὸν ἀισθητισμὸν τοῦ Locke, Hume, Johnson καὶ Burke μετὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τῆς δημοκρατικῆς περὶ ισότητος διδασκαλίας τῶν Rousseau, Paley, Bentham καὶ Godwin (5).

Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν θὰ ἐπετύγχανεν ἡ ἐποχὴ ἐκείνη τὴν ἐναρμόνισιν τῶν ἀντιθέσεων τούτων, ἀν δὲν ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν κοίσιμον στιγμὴν οἱ οἰκονομολόγοι ἐπὶ τῆς σκηνῆς. «Ἡ ίδεα θείας προκαθεορισμένης ἀρμονίας μεταξὺ τοῦ ιδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ γενικοῦ καλοῦ ἀνευρίσκεται ἡδη παρὰ τῷ Paley, τὸ πρῶτον δῆμος οἱ οἰκονομολόγοι ἔδωκαν εἰς αὐτὴν σταθερὰν ἐπιστημονικὴν βάσιν. Αρχεὶ νὰ ὑποθέσῃ τις διτισυνεπείᾳ τῆς λειτουργίας τῶν φυσικῶν νόμων τὰ ἀτομα, τὰ ὅποια ὅλως ἐλεύθερα καὶ φωτισμένα ἐπιδιώκουν τὰ προσωπικὰ αὐτῶν συμφέροντα, συγχρόνως προάγοντα καὶ τὸ γενικὸν κα-

5) 'Ο Godwin ἐπροχώρησε τόσον εἰς τὸ Laissez-faire, ὥστε νὰ θεωρῇ κάθε Κυβέρνησην ως ιακόν, ἵνα ἀντιληφτιν καὶ ὁ Bentham κατὰ μέγια μέρος ἡσπάζετο. «Η περὶ ισότητος ὅλων τῶν ἀνθρώπων διδασκαλία διαμεριζοῦται παρ' αὐτῷ εἰς ἄκρον ἀτομισμόν, συνοφεύοντα πρὸς ἀναρχίαν.» 'Η ἀτεριόριστος ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς κρίσεως, λέγει οὗτος, είναι ἕνα τόσον ὑπερβαλλόντως πολύτιμον ἀγαθόν, ὥστε ἔνας πραγματικός πολιτικὸς θὰ αἰσθανθῇ ἀκατανίκητον ἀποτροπιασμὸν ἔγαντιον τυχόν προσβολῆς τοῦ ἀγαθοῦ τούτου». Bl. Leslie Stephen op. cit. Bd. II σελ. 277.

λόν ! Οὗτως αἱ φιλοσοφικαὶ δυσκολίαι ἐλύθησαν—τοῦλάχιστον διὰ τὸν πρα-
κτικὸν ἀνθρωπὸν, δ ὅποῖς τώρα πλέον δὲν ἔχει παρὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν
ἔργασίαν του πρὸς δημιουργίαν τῶν ἀναγκαίων ὅρων τῆς ἐλευθερίας. Πρὸς
τὴν φιλοσοφικὴν Διδασκαλίαν, ὅτι τὸ Κράτος δὲν ἔχει οὐδὲν δικαίωμα ἀνα-
μένεως, καὶ πρὸς τὸ θεῖον θαῦμα ὅτι τὸ Κράτος οὔτε καθόλου ἔχει ἀνάγκην
ν' ἀναμιχθῇ, συμπαρατάσσεται νῦν ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις, ὅτι ἡ ἀνάμειξις τοῦ
Κράτους δὲν ὠφελεῖ καθόλου. Αὕτη εἶνε ἡ τρίτη σειρὰ σκέψεων, τὴν ὅποιαν
ἥδη δυνάμεθα ν' ἀνακαλύψωμεν παρὰ τῷ Ἀδάμ Σμίθ κατ'
ἀρχὴν συνωμολόγει ὅτι τὸ γενικὸν καλὸν στηρίζεται ἐπὶ τῆς «φυσικῆς προσπα-
θείας καθε ἀτόμου νὰ βελτιώσῃ τὰς ἴδιας συνθήκας τῆς ζωῆς του». Μόλις
ὅμως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἀνεπτύχθη πλήρως καὶ συνειδητὰ ἡ ἀρχὴ
αὕτη. Ἡ ἀρχὴ τοῦ *Laissez faire* ἐπέτυχε νὰ συνδυάσῃ ἀτομισμὸν καὶ σοσια-
λισμὸν πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ συνενώσῃ τὸν Ἐγωϊσμὸν τοῦ Ήντε μετὰ τῆς
μεγίστης εὐτυχίας τοῦ δυνατοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ. Ὁ πολιτικὸς φιλόσσφος
ἥδυνατο πλέον νὰ παράσχῃ τὴν θέσιν του εἰς τὸν ἔμπορον, διότι οὗτος ἥδυ-
νατο νὰ ἐπιτύχῃ τὸ *Sumptum Bonum* τοῦ φιλοσόφου, ἐὰν μόνον ἐπεδίωκεν
οὗτος τὸ ἕδιον ὄφελος.

Ἐλλείπουν ὅμως ἀκόμη μερικὰ συστατικὰ διὰ νὰ ἑτοιμασθῇ πλήρως ἡ
ποντίγγα. Κατὰ πρῶτον λόγον ἡ διαφθορὰ καὶ ἡ ἀνικανότης τῶν κυβερνή-
σεων τοῦ 18ου αἰῶνος, αἱ ὅποιαι ἀφῆκαν καὶ εἰς τὰς τοῦ 19ου αἰῶνος τὴν
κληρονομίαν των. Ὁ ἀτομισμὸς τῶν πολιτικῶν φιλοσόφων ὑπεδείκνυε τὴν
κατεύθυνσιν τοῦ *Laissez-faire*. Ἡ θεία ἡ ἐπιστημονικὴ ἀρμονία (ἐκάστοτε ἀ-
ναλόγως) μεταξὺ τοῦ Ἰδιωτικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ γενικοῦ καλοῦ ὑπεδεί-
κνυεν ὥσαύτως τὴν κατεύθυνσιν τοῦ *Laissez-faire*. Πρὸ παντὸς ὅμως ἐπη-
ρεάσθησαν εὐνοίῶς ὑπὲρ τοῦ *Laissez-faire* οἱ ἀνθρώποι τῆς πρᾶξεως ἀπὸ
τὴν ἀνικανότητα τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων-αἴσθημα τὸ δρόποιον οὔτε σήμερον
ἀκόμη δὲν ἔχει ἔξαλειφθῇ τελείως. Διότι σχεδὸν πᾶν ὅτι τὸ Κράτος κατὰ τὸν
18ον αἰῶνα ἐπεχείρησε πέροιαν τῶν θεμελιωδῶν ὑποχρεώσεών του, ἥτο ἡ ἐφαί-
νετο νὰ είναι ἐπίζημον ἡ ἀνευ ἀποτελέσματος.

Τούναντίον ἡ ὑλικὴ ἀνθησις τῆς ἐποχῆς 1750-1850 ὠφείλετο ἀποκλει-
στικὰ εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν καὶ σχεδὸν οὐδεμίαν ἰθυντικὴν ἐπιφ-
ροήν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς ἡ ὁργανωμένη κοινωνία. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων προσ-
κομιζομένη ἀπόδειξις ἐνισχύετο οὕτω διὰ τῆς πείρας τῆς πρᾶξεως. Οἱ φιλό-
σοφοὶ καὶ οἱ οἰκονομολόγοι ἐδίδασκον, ὅτι ἐκ διαφορωτάτων ἀνεξιχνιά-
στων αἰτίων ἡ ἀπαρεμπόδιστος Ἰδιωτικὴ ἐπιχείρησις συμβιβάζεται πληρόστατα
πρὸς τὸ γενικὸν καλόν. Τὶ ἐταίριαζε περισσότερον εἰς τὸν ἔμπορον; Ἡ-
δύνατο ὁ πρακτικὸς παρατηρητής, ὁ δρόποιος ἔβλεπε διὰ τῶν δρθαλμῶν του
τὰ προοδευτικὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐποχῆς, νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ταῦτα ὠφείλοντο
εἰς τὴν δρᾶσιν τῶν «ἐπιχειρούντων» ἀτόμων: Ἡ διδασκαλία λοιπόν, κατὰ τὴν
δρόποιαν ἀπὸ θείους, φυσικοὺς ἡ ἐπιστημονικοὺς λόγους ἔπρεπεν δσον τὸ δυ-
νατὸν νὰ περιορίζωνται αἱ κρατικαὶ παρεμβάσεις καὶ νὰ ἐπαφίεται ἡ οἰκονο-
μικὴ ζωὴ δσον τὸ δυνατὸν ἀπαρεμπόδιστος εἰς τὴν φιλοπονίαν καὶ τὴν ὑγια-

ἀντίληψιν τῶν καθ' ἔκαστον πολιτῶν,—οἱ ὁποῖοι καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὸ θαυμάσιον κίνητρον τῆς ἐπικρατήσεως ἐν τῇ ζωῇ—ἔπεσεν εἰς γόνιμον ἔδαφος.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅπου ἡ ἐπίδρασις τοῦ Paley καὶ τῶν δμοφωνούντων πρὸς αὐτὸν εὑρίσκετο ἐν ὑφέσει, ἥκισαν αἱ νέαι διδασκαλίαι τοῦ Δαρβίνου νὰ διασείουν τὰ θεμέλια τῆς πίστεως. ‘Υπῆρξαν μεγαλύτεραι ἀντιθέσεις ἀπὸ τὰς ἀντιθέσεις τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας διδασκαλίας—ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἐθεώρει τὸν κόσμον ὡς ἔργον ἐνὸς θείου δημιουργοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἀνήγαγεν ὅλα τὰ πράγματα εἰς σύμπτωσιν, χάος καὶ ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου; ’Αλλὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐστήριξαν αἱ νέαι ἵδεαι τὰς παλαιάς. Οἱ οἰκονομολόγοι ἐδίδασκον ὅτι ὁ πλοῦτος, τὸ ἐμπόριον καὶ αἱ μηχαναὶ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ — ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς ἐδημιούργησε τὸ Λονδίνον. Οἱ Δαρβινισταὶ δύμας ἐπροχώρησαν ἀκόμη πλέον— ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμὸς ἐδημιούργησε καὶ τὸν ἀνθρωπον. ‘Η ἀνθρωπίνη πόστασις δὲν ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς σύμβολον θείας τινὸς προνοίας, ἡ ὁποία κατὰ τὸν θαυμαστὸν τρόπον κυβερνᾷ ἀριστα ὅλα τὰ πράγματα, ἀλλὰ ὡς ἡ πληρεστάτη δημιουργία τῆς συμπτώσεως, ἡ ὁποία εἰργάζετο σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τοῦ ἐλευθέρου ἀνταγωνισμοῦ καὶ τοῦ Laissez-faire. ’Ηδύνατο τις νὰ θεωρῇσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιλογῆς τῶν ἀρίστων, ὡς τὴν ἀπωτάτην γενικοποίησιν τῆς οἰκονομικῆς διδασκαλίας τοῦ Ricardo. Συσιαλιστικαὶ ἀναμίξεις ἐφαίνοντο ὅχι μόνον ἀνωφελεῖς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης συνθέσεως, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐμπαικτικαὶ τοῦ θείου, διότι αὗται ἐπεβράδυναν ἴσως τὴν πρόοδον τοῦ ὑπερδυνάμου ἐκείνου γεγονότος, τὸ δποῖον ἐπέτρεπεν εἰς ἡμᾶς νὰ ὑψούμεθα ὡς ἡ ’Αφροδίτη ἐκ τοῦ ἀφροῦ τῆς θαλάσσης.

‘Ανάγω κατὰ ταῦτα τὴν ἀξιοπεριέργον δμοιομορφίαν τῆς πολιτικῆς καθημερινῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν ἐπιτυχίαν μεδ’ ἡς ἐνηρμόνησε τὰς διαφόρους ἀλληλομχομένας διδασκαλίας καὶ συνήνωσε πᾶν τὸ καλὸν πρὸς Ἑνα σκοπόν. ‘Ο Hume καὶ ὁ Paley, ὁ Burke καὶ ὁ Rousseau, ὁ Godwin καὶ ὁ Malthus, ὁ Cobbett καὶ ὁ Huskisson, ὁ Bentham καὶ ὁ Coleridge, ὁ Darbiniος καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς ’Οξφόρδης—ὅλοι οὗτοι ἔτσι, ἀνεκάλυψε τις ἔξαιφνης, ἐκήρυττον κατ' οὓσιαν τὰ αὐτά: ’Ατομισμὸν καὶ Laissez-faire. Οὗτοι ἦσαν ἡ ἐκκλησία τῆς ’Αγγλίας καὶ ἐκεῖνοι οἱ ἀπόστολοί της καὶ ὀλόκληρος ἡ οἰκογένεια τῶν οἰκονομολόγων δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀποδεικνύῃ ὅτι καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀπόκλισις ἀπὸ τὴν ὅδον τῆς θεοσεβείας θὰ είχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν οἰκονομικὴν καταστροφήν.

Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ σύμπασα ἡ ἀτμόσφαιρα αὕτη ἔξηγοῦν ἀρκούντως διατὶ ἡμεῖς συνειδητὰ ἡ ἀσυνειδήτως—καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐκφυλλὸν ἐποχὴν μας δὲν ἐννοοῦμεν ὅλα τὰ ζητήματα ταῦτα— αἰσθανόμεθα τοιαύτην κλίσιν πρὸς τὸ laissez-faire καὶ διατὶ κάθε κρατικὴ ἀνάμιξις κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν ζητημάτων τοῦ νομίσματος ἡ τῆς τοποθετήσεως τῶν κεφαλαίων προσκρούει εἰς τόσον ἔμμονον δυσπιστίαν πολλῶν ὑπερηφάνων ἀνθρώπων. Δὲν ἀνεγνώσαμεν τοὺς συγγραφεῖς τούτους —ἴσως νὰ εὑρίσκωμεν τοὺς συλλογισμούς των ἀπλοϊκοὺς ἢν τυχαίως ἐπιπτὸν εἰς χεῖράς μας

τὰ βιβλία των. Και ὅμως πιστεύω, ὅτι ἡμεῖς δὲν θὰ ἐσκεπτώμεθα σήμερον καθ' ὃν τρόπον πράγματι σκεπτόμεθα, ἔαν οὐδέποτε ὁ Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Paley, Adam Smith, Bentham καὶ Ka Martineau είλευν σκεφθῆ καὶ γράψει πρὸ ἡμῶν. Πρέπει νὰ σπουδάσωμεν τὴν ἴστορίαν τῶν διαφόρων ἀντιλήψεων προτοῦ δυνηθῶμεν νὰ ἀπελευθερώσωμεν τὸ ἵδιον ἡμῶν πνεῦμα. Δὲν γνωρίζω κανὲν πρᾶγμα, τὸ διοῖον νὰ κάμνῃ τινὰ περισσότερον συντηρητικόν—ἀπὸ τὸ νὰ μὴ γνωρίζῃ κανεὶς τίποτα πλὴν τοῦ παθόντος, η τίποτα πλὴν τοῦ παρελθόντος.

II

Ανέφερα, ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι ἔδωσαν εἰς τοὺς πρακτικοὺς τὰ ἐπιστημονικὰ ὅπλα, διὰ τῆς βοηθείας τῶν διοίων ἡδυνήθησαν οὔτοι νὰ συμβιβάσουν τὴν ἀντίθετην μεταξὺ τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἥ δοια εἶχε προκύψει ἀπὸ τὰς φιλοσοφίας τοῦ 18ου αἰώνος καὶ τὴν κατάπτωσιν τῶν ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκειῶν. Ἔνεκα συντομίας ἔξεφράσθην οὕτως, ἐπιμυμῷ ὅμως ἥδη νὰ ἀναπτύξω ἐκτενέστερον τὸν ἴσχυρισμόν μου τοῦτον. Ὅπερεσαν ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι εἰλούν εἴπη τὰ πράγματα ἐκεῖνα. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως δὲν εὑρίσκομεν οὐδὲν τοιωτό εἰς τὰ ἔργα τῶν μεγάλων αὐθεντιῶν⁶⁾ μᾶλλον προήχοντο τὰ γνωμικὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς ἐκλαϊκευτὰς καὶ κήρυκας τῶν διδασκαλιῶν ἐκείνων. Οἱ ψευδομαρτινισταὶ, οἱ δοποῖοι ἀνεγνώρισαν συγχρόνως τοῦ Hume τὸν ἐγωϊσμὸν καὶ τοῦ Bentham τὴν ἴστορητα, ὕφειλον νὰ πιστεύουν εἰς ταῦτα ἔὰν κατ' ἄρχην ἐπεδύμουν νὰ ἐπιτύχουν σύνθεσίν τινα⁽⁶⁾. Ἡ δοριογία τῶν Οἰκονομολόγων ἑδραίων πολὺ πρόσφορα τὸ Laissez-faire. Τὸ δημοφιλὲς ὅμως τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀνάγεται κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν περισσότερον εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὰ ιητρύγματα τῆς δοποίας τυχαίως προσηγορύζετο, ἀφόσον εἰς τοὺς οἰκονομολόγους.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ laissez-nous faire ἀποδίδεται συνήθως εἰς τὸν ἔμπορον Legendre, ὁ δοποῖος φαίνεται ποτε κατὰ τὰ τέλη τῆς 17ης ἑκατονταετούρδος ὅτι ἀπήντησε τοισυτορόπως πρὸς τὸν Colbert⁽⁷⁾. Ὁ πρῶτος ὅμως συγγραφεὺς ὁ δοποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸ ἀξίωμα τοῦτο, καὶ μάλιστα μὲ προφανῆ συσχέτισιν πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν διδασκαλίαν, εἶναι ὁ Maquignos d' Argenson περὶ τὸ 1751⁽⁸⁾.

6) Δύναται τις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Coleridge, ὅπως ἀποδίδεται αὐτῇ ἀπὸ τὴν Leslie Stephen, ὅτι δηλαδὴ οἱ ψευδομαρτινισταὶ κατέστρεψαν καθέ τις αἰσθημα συναρμογῆς (συσχετίσεως), μετέστρεψαν τὴν κοινωνίαν εἰς παλαιότεραν ἐγωϊστικῶν συμφερόντων καὶ ἡμάρτησαν ἀπέναντι πάσης τάξεως, πατριωτισμοῦ, ποιήσεως καὶ θρησκείας.

7) «Que faut-il faire pour vous aider?», ἡρώητεν ὁ Colbert, «Nous laissez faire», ἀλήντησεν ὁ Legendre.

8) Περὶ τῆς ἴστορίας τῆς δόσεως ταύτης βλέπε Oncken «Die Maxime des laissez-faire et laissez passer» ἐκ τούτου παρελήφθησαν καὶ αἱ πλεῖσται ἀπὸ τὰς κατωτέρω παραπομπάς. Τὰ αἰτήματα τοῦ Maquignos d' Argenson δὲν ἔξησκουν οὐδεμίαν

'Ο Μαρκήσιος πρώτος προσεπάθησεν ἐπιμόνως νὰ ἀποδεῖξῃ τὰ οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα, τὰ δόποια θὰ προσεκόμιζε τὸ κράτος, ἐὰν ἀφινε τὸ ἐμπόριον ἄνευ παρεμβάσεως. Διὰ νὰ κυβερνᾶ τις καλύτερον ἔλεγε θὰ ἔπρεπε νὰ κυβερνᾷ διλιγάτερον (9). 'Ισχυρίζετο ὅτι ή ἀληθῆς αἵτια τῆς καταπιώσεως τῆς γαλλικῆς βιομηχανίας ήτο ή ὑπερβολικὴ προστασία, τὴν δόποιαν τῆς ἔξησφαλισαν (10). «*Laissez-faire* telle devrait être la devise de toute puissance publique, depuis que le monde est civilisé». «Detestable principe que celui de ne vouloir notre grandeur que par l'abaissement de nos voisins! Il n'y a que la méchanceté et la malignité du cœur de satisfaites dans ce principe et l'intérêt y est opposé. *Laissez-faire*, morbleul *Laissez faire*!!»

Εἰς τὰς ἔκφράσεις αὐτὰς εὑρίσκομεν λοιπὸν ἡδη πλήρως διατυπουμένην τὴν οἰκονομικὴν διδασκαλίαν τοῦ *laissez-faire* ἐν τῇ θεομοτάτῃ ἐνώσει τῆς μετὰ τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου. 'Η οῆσις καὶ ή ίδεα αὕτη φαίνεται νὰ ἔχει συνήθεις ἐν Παρισίοις ἀπὸ τῆς ἐποκῆς ταύτης. 'Ἐν τούτοις παρηλθε πολὺς χρόνος μέχρις ὅτου πάρουν τὸν δρόμον των εἰς τὴν φύλοιογίαν· ή δὲ παράδοσις, ή δόποια συνδέει αὐτάς μὲ τοὺς φυσιοκράτας, εἰδικῶς μὲ τὸν Gournaу καὶ Quesnay, δὲν στηρίζεται πολὺ εἰς τὰ ἔργα τῆς σχολῆς ἐκείνης, ἀν καὶ αὐτοὶ φυσικὰ ἐκήρυξαν τὴν συμφωνίαν τῶν γενικῶν καὶ τῶν ιδιωτικῶν συνεφοράντων. 'Η οῆσις *laissez-faire* δὲν εὑρίσκεται οὔτε εἰς τὸν 'Αδάμ Σμίθ, οὔτε εἰς τὸν Ρυκάρδον, οὔτε εἰς τὸν Μάλθον. Οὔτε αὐτὴ καθ' ἐαυτὴν ή ίδεα, δὲν ἀνευρίσκεται δογματικῶς εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω συγγραφεῖς. Βέβαια ὁ 'Αδάμ Σμίθ ἡτο ὑπὲρ τοῦ ἐλευθέρου ἐμπορίου καὶ ἀντίπαλος τῶν πολλῶν κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα ἐπιβεβλημένων εἰς τὸ ἐμπόριον περιορισμῶν. 'Η στάσις τοῦ διηπαύσαντος μεταξύ τοῦ περὶ ναυσιπλοῖας νόμου καὶ τῆς περὶ αἰσχροκερδείας νομοθεσίας μαρτυροῦν, ὅτι δὲν ἡτο δογματικὸς—καὶ αὐτὸς ἀκόμη τὸ περιώνυμον χωρίον περὶ τῆς «ἀφανοῦς χειρόδου» ἀναπαρισιὰ μᾶλλον τὴν φιλοσοφίαν τὴν διποίαν συνήθως συσχετίζομεν μὲ τὸ δόνομα τοῦ Paley, παρὰ τὸ οἰκονομικὸν δόγμα τοῦ *laissez-faire*. "Οπως ἀπέδειξαν οἱ Sidgwick (11) καὶ Cliffe Leslie ή προσχώρησις τοῦ 'Αδάμ Σμίθ «πρὸς τὸ πρόχειρον καὶ ἀτοιοῦ σύστημα τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας» ὀφείλετο περισσότερον εἰς τὴν αἰσιόδοξον καὶ θεῖστικὴν κοσμοθεωρίαν του—ὅπως αὕτη διετυπώθη εἰς τὴν «Theory of Moral Sent-

ἐπίδρασιν μέχρις ὅτου δ' Oncken τὰ ἐπαρουσίασε εἰς τὸ μέσον, διότι ἐν μέρει μὲν τὰ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ δημοσιευθέντα σπουδαύτερα τεμάχια εἶχαν ἐκδοθεῖ ἀνωνύμως (*Journal Oeconomique* 1751), ἐν μέρει δὲ διότι τὰ ἔργα του μέχρι τοῦ 1858 δὲν εἶχαν δημοσιευθῆ πλήρως (πιθανῶς δὲ ὅταν ἔζη ἐκυρλωφόρουν ταῦτα ιδιωτικῶς ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα) βλ. *Memoires et Journal inedit* τοῦ Μαρκήσιου δ' Argenson.

(9) Pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins.

(10) «On ne peut dire autant de nos fabriques: La vraie cause de leur déclin, c'est la protection outrée qu'on leur accorde».

(11) H. Sidgwick: *Principles of Political Economy* σελ. 20.

timents» — ἀφόσον εἰς οἰανδήποτε ἄλλην καθαρῶς οἰκονομικὴν θεωρίαν. 'Η ἡγησις laissez-faire ἐγενικεύθη ἐν Ἀγγλίᾳ καθόσον γνωρίζω διὰ γνωστοῦ τυνος χωρίου ἀπὸ τοῦ ἔργου τοῦ Δρ Φραγκλίνου. Μόλις εἰς τὰ τελευταῖα ἔργα τοῦ Bentham (12), δοποῖος δὲν ἦτο κανὸν οἰκονομολόγος — συναντῶμεν τὴν θεωρίαν τοῦ laissez-faire ὑπὸ την μορφὴν τὴν δοποίαν ἐγνώρισαν αὐτὴν οἱ πάπποι μας, ἐν τῇ δὲ αὐτῆς ἐξυπηρετήσει τῆς ὀφελιμιστικῆς φιλοσοφίας. Εἰς τὸ ἔργον του «Manual of Political Economy» γράφει οὗτος π.χ. «Ο γενικὸς κανὼν διαγράφει νὰ μὴ ἐπιχειρῇ τὸ κράτος τίποτε ἢ νὰ μὴ προσπαθῇ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἢ οἡσις ἢ τὸ σύνθημα τοῦ κράτους εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔπρεπε νὰ εἴνε: Μείνατε ἡσυχοι... 'Η ἀξιώσις αὗτη τῆς Γεωργίας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας πρὸς τὸ κράτος εἴνε ἐξ ἵσου μετριόφρων καὶ λογικὴ δσον ἢ παράκλησις τοῦ Διογένους πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον «Μὴ ἐπισκίαζέ μου τὸν ἥλιον».

'Απὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ πολιτική προπαγάνδα διὰ τὸ ἐλεύθερον ἐμπόριον, ἡ ἐπιδρασίς τῆς λεγομένης μαγχεστριανῆς σχολῆς καὶ τῶν ὀφελιμιστῶν τῆς σχολῆς τοῦ Bentham, τὰ ποιύματα ἀποφθέγματα οἰκονομικῶν κορυφῶν δευτέρας τάξεως καὶ τὰ διδακτικὰ διηγήματα τῆς Δος Martineau καὶ τῆς Κας Marcet καθήλωσαν τὸ Laissez-faire ἐν τῇ καθημερινῇ σκέψει ὡς τὴν πρακτικὴν ἀκολουθίαν τῆς δρυθοδόξου πολιτικῆς οἰκονομίας' ἀλλ' ὑφίστατο ὅμως ἡ ἔξης διαφορά: δτι ἡ αὐτὴ σχολὴ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν περὶ πληθυσμοῦ διδασκαλίαν τοῦ Μάλθου καὶ τὸ αἰσιόδοξον Laissez-faire τοῦ δευτέρου ἥμισεως τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς τὸ ἀπαισιόδοξον laissez-faire τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος (13).

Εἰς τὰς «Conversations on Political Economy (1817) τῆς Κας Marcets ἐπιμένει ἡ Caroline ἐμμόνως ἐπὶ τοῦ σημείου δτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἡλέγχοντο. τὰ ἔξιδα τῶν πλουσίων. 'Αλλὰ εἰς τὴν σελίδα 418 περιορίζει τὰς ἀξιώσεις τῆς Caroline: «Καθόσον περισσότερον ἐμβαθύνω εἰς τὰ πράγματα ταῦτα κατὰ τοσοῦτον πείθομαι, δτι τὰ συμφέροντα τῶν ἔθνων καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀτόμων δχι μόνον δὲν ἀντιμάχονται ἀλλὰ ενδίσκονται εἰς πλήθη συμφωνίαν πρὸς ἀλληλα».

Κα B: «"Ολαι αἱ φιλελεύθεροι καὶ μεγαλειώδεις ἰδέαι πρέπει νὰ καταλήγουν εἰς παρόμοια συμπεράσματα καὶ νὰ μᾶς διδάσκουν νὰ καλλιεργοῦμεν τὸ αἰσθημα τῆς ἀμοιβαίας πρὸς ἀλλήλους συμπαθείας· ἐν τούτῳ δὲ ἔγκειται ἡ ὑπερεργότης τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τῶν πρακτικῶν μόνον ἰδεῶν».

12) 'Ο Bentham μετεχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν Laissez-nous faire. Works S, 440.

13) Πρβλ. Sidgwick (op. σελ. 622): Καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκονομολόγοι, οἱ δοποῖοι κυρίως ἡκολούθουν τὸν κατά τὸν Ἀδέμ Σμίθ περιορισμὸν τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως ἐπραγματοποίουν τοὺς περιορισμοὺς τούτους ἀκοντες μᾶλλον παρὰ θριαμβευτικά· δχι διότι ἔθανμαζον τὴν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἐλευθερίαν, ἀναπτηδήσασαν τότε τάξειν, ἀλλὰ διότι, ἐπιστευον μᾶλλον, δτι αὕτη εἶναι προτιμωτέρα κάθε τεχνητῆς τάξεως, διὰ τῆς ὁποίας θὰ τὴν ἀντεκαθίστα τὸ κράτος.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1850 τὰ «Easy Lessons for the Use of Young People» τοῦ ἀρχιεπισκόπου Whatley (τὰ δόποια πολυπληθῶς διενέμοντο ὑπὸ τῆς "Επαιρέας πρὸς προσαγωγὴν τῆς χριστιανικῆς γνώσεως") δὲν ἄφινον οὕτε τὴν ἀμφιβολίαν ἐκείνην, τὴν δόποιαν ἥ Κα. B. ἐπέτρεπεν ἐνίστε εἰς τὴν Καρολίναν. Τὸ φυλλάδιον τελειώνει μὲ τὸν ἴσχυροντος «κάθε πρακτικὴ ἀνάμιξις εἴτε πρόκειται περὶ παροχῆς ἢ δανείου, εἴτε περὶ παντὸς εἴδους ἀγορᾶς ἥ πωλήσεως προξενεῖ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα περισσοτέραν ζημίαν παρὰ ωφέλειαν». Ἡ ἀληθὴς ἐλευθερία ἔγκειται εἰς τοῦτο «ἔκαστος νὰ δύναται ἐλευθερος νὰ διαθέσῃ τὴν περιουσίαν του, τὸν καιρόν του, τὴν δύναμίν του καὶ τὰς ἵκανότητάς του καὶ μάλιστα καθ' ὃν τρόπον φαίνεται εἰς αὐτὸν δρόν, προϋποτιθεμένου, ὅτι διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του ταύτης δὲν παραβλάπτει τὸν γείτονά του».

Συντόμως, τὸ δόγμα εἶχε κυριεύσει τὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα, εἶχεν ἀποβῆθαι θυμοσοφία. Ἡ κρατικὴ φιλοσοφία τὴν δόποιαν ἐσφυρηλάτησεν διατερζάτη εἰς γαλάκτωμα παιδικὸν καὶ κυριολεκτικῶς εἰσῆλθεν εἰς τὰ παιδικὰ δωμάτια. Τέλος εἰς τὰ ἔργα τοῦ Bastiat συναντῶμεν τὴν παραλογωτέραν καὶ ὑπερβολικωτέραν ἐκδήλωσιν τῆς θρησκείας τῶν οἰκονομολόγων. Εἰς τὰς «Harmonies Economiques» αὐτῷ λέγει: «Ἡθελα νὰ καταδεῖξω τὴν ἀρμονίαν τῶν θείων νόμων, οἱ δόποιοι κυριαρχοῦν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὁ, τι κάμνει ἀρμονικὸν τοὺς νόμους τούτους ἀντὶ νὰ τοὺς παρατονέει, εἶνε ἡ συνεργασία δλων τῶν ἀρχῶν, δλων τῶν αἰτίων, δλων τῶν ἐλατηρίων καὶ δλων τῶν συμφερόντων εἰς μέγα τινὰ τελικὸν σκοπόν. Ὁ σκοπὸς δ' οὗτος εἶναι ἡ ἀπεριόδιστος γειτνίασις δλων τῶν τάξεων εἰς στάθμην τινὰ διαρκῶς ὑψουμένην' μὲ ἄλλους λόγους ἥ ἐξίσωσις δλων τῶν ἀτόμων εἰς γενικὴν τινὰ ἀνωτέραν ἐξέλιξιν». Ὅπου δὲ καθὼς ἄλλος ἱερεύς, διατυποῖ τὸ πιστεύω του ἐκεῖ λέγει τοιαῦτα τινά: «Πιστεύω, ὅτι Ἐκεῖνος, δόποιος ἐδημιούργησε τὴν ὑλικὴν τάξιν ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἀπέστρεψε τὴν προσοχὴν του οὕτε ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Πιστεύω, ὅτι Οὗτος συνεδύασεν ὧσαύτως τὰς ἐλευθερας δυνάμεις καὶ ἀρμονικῶς θέτει αὐτὰς εἰς κίνησιν, δπως τὰ ἀψυχα μόρια. Πιστεύω, ὅτι ἡ ἀκατανίκητος κοινωνικὴ τάσις βαίνει πάντοτε πρὸς διαρκῆ προσέγγισιν τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς κοινὴν τινὰ ἡμικήν, πρὸς πνευματικὴν τινὰ καὶ ὑλικὴν στάθμην, ἥ δόποια ἐξιψώνεται καὶ αὐξάνεται ἀπεριόριστα. Πιστεύω, ὅτι διὰ τὴν βαθμιαίαν καὶ εἰρηνικὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν χρειάζεται τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μὴ ματαιώνῃ τις τὰς τάσεις ταύτας καὶ νὰ μὴ διαταράτῃ τὴν ἐλευθεραν κίνησιν αὐτῶν».

Ἄπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ John Stuart Mill ἀνεφάνη εἰς δλους τοὺς περιφανεῖς οἰκονομολόγους ἴσχυρά τις ἀντίδρασις καθ' ὅλων τῶν ἰδεῶν τούτων. «Δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῶς οὔδεις ἄγγλος οἰκονομολόγος κύρους», δπως ἐλεγεν δικαίητης Cappa, «δόποιος θὰ συμμετεῖχεν εἰς γενικὴν τινὰ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ» ἀν καὶ, δπως ἀμέσως προσέμετε, «σχεδὸν κάθε οἰκονομολόγος περιώνυμος ἥ μή, εἶναι πάντοτε ἔτοιμος νὰ

άνευρίσκη εἰς τὰς σοσιαλιστικάς ἀκριβῶς προτάσεις σφάλματα»(14). Οἱ οἰκονομολόγοι δὲν ἔχουν πλέον σήμερον καμμίαν σχέσιν μὲ τὰς θεολογικάς ή πολιτικάς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὰς δύοις ἀνέκυψε τὸ δόγμα τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας, καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τινὲς δὲν ἄγουν αὐτοὺς πλέον εἰς παρόμοια συμπεράσματα.

Οἱ Cairnes ὁτοῦ ίσως ὁ πρῶτος ὁρθόδοξος οἰκονομολόγος, ὁ δύοις εἰς τὸ ἐναρκτήριον μάθημα αὐτοῦ περὶ «Political Economy and laissez-faire», τὸ δύοιν ἐδίδαξεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου τῷ 1870 ἀνέλαβε γενικὴν τινὰ ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ laissez-faire. «Ἡ ἀρχὴ τοῦ laissez-faire» ἐδήλωσε, «δὲν ἔχει καθόλου ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν, ἀλλὰ εἶναι τὸ πολὺ εὐχρηστός τις κανὸν ἐθιμικός»(15). Αὕτη εἶναι ἀπὸ πεντηκονταετίας ἡ ἀρχὴ ὃλων τῶν ἡγουμένων οἰκονομολόγων. «Ἐν σπουδαιότατον τμῆμα τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀλφρέδου Marshall—διὰ νὰ ἀναφέρω ἐν μόνον παράδειγμα—ἀφιερώθη διὰ νὰ καταδειχθῶν οὐσιαστικῶταται περιπτώσεις εἰς τὰς δύοις δὲν συμβαδίζουν μὲ ἀνετιν ἴδιωτικὰ καὶ κοινωνικὰ συμφέροντα. Ἐν τούτοις δὲν ἥδυνθη νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην ἡ ποθεσκτικὴ καὶ ἀδογμάτιστος θέστις τῶν ἀρίστων οἰκονομολόγων καὶ αὕτη ἐπέμενεν, δτὶ οὐτοὶ ἐπρεπε νὰ διδάσκουν τὸ ἀτομιστικὸν laissez-faire, τὸ δύοιν καὶ ἀληθῶς de facto διδάσκουν.

Οἱ οἰκονομολόγοι, ὅπως καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ἔξελεξαν τὴν ὑπόθεσιν ἀφ' ἧς ὀφθομῶνται· καὶ τὴν δύοιαν ἀναπτύσσουν εἰς τοὺς ἀρχαρίους—διότι αὗτῇ εἶναι ἡ ἀπλουστάτη, ὅχι δὲ διότι ἀνταποκρίνειαι ἀμεσώτατα πρὸς τὰ πράγματα ταῦτα. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀφ' ἐνός, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐπηρεασμένοι καὶ ἐκ παραδόσεως, ὡς ὄμοιογῶ, ἤρχισαν ἐκ τῆς ὑποθέσεως μιᾶς καταστάσεως, εἰς τὴν δύοιαν ἡ ἵδεωδης διανομὴ τῶν παραγομένων ἀγαθῶν λαμβάνει χάραν διὰ τῆς ἀνεξαρτήτου ἀτομικῆς δράσεως κατὰ τὴν μέθοδον τῆς προσπαθείας καὶ τῆς πλάνης, κατὰ τὴν δύοιαν τὰ ἀτομα τὰ δύοια ἐπῆραν τὴν ὁρμὴν δόδον νικοῦν ἐν τῷ ἀνταγωνισμῷ τὰ ἀτομα ἐκεῖνα, τὰ δύοια ἐπῆραν τὴν ἐσφαλμένην.

Ἐκ τούτου συνέπεται δτὶ δὲν ἥδυνατο νὰ ὑπάρξῃ οὐδεμία χάρις ἡ προστασία δι' ἐκείνους οἱ δύοι οι κατευθύνουν τὸ κεφάλαιον ἡ τὴν ἐργασίαν των πρὸς τὴν ἐσφαλμένην διεύθυνσιν. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης οἱ ἱκανώτεροι περδοσκόποι ἐπιτυγχάνουν νὰ ἐπιπλεύσουν, δι' ἀνοικτήριμονος ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως, ἀγῶνος, δστις περιποτοῦται δι' ἐπιλογῆς τῶν ἱκανωτέρων καὶ χρεωκο-

14. «Theories of Production and Distribution» σελ. 494.

15) Εἰς τὸ σύντομο μάθημα ἀπέδωσεν δ Cairnes τὴν «κρατοῦσαν ἀντίληψιν» λίαν ἐπιτυχῶς, διὰ τῶν ἔξης: «Ἡ κρατοῦσα ἀντίληψις θεωρεῖ, δτὶ ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία ἀπέδειξεν, δτὶ δ πλοεῖσι: συναθροίζεται ταχύτατα καὶ διανέμεται δικαιώτατα, δηλαδὴ ἡ γενικὴ εὐημερία τῆς ἀνθρωπίτητος προάγεται ἀριστα, ἐὰν ἀπλῶς ἀφίνη τις τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἑαυτοὺς ἥσυχους, ἐὰν ἀφίνη δηλαδὴ αὐτοὺς νὰ ἀκολουθοῦν τὰς ὄρμας τοῦ ἐγωισμοῦ των, χωρὶς νὰ τοὺς περιορίζῃ διὰ τοῦ Κράτους ἡ τῆς Κοινῆς γνώμης, ἐφ' ὅσουν ἀποφεύγουν τὴν βίων καὶ τὴν ἀπάτην. Αὕτη εἶναι ἡ διδασκαλία, ἡ δύοια διάπλατα

πίας τῶν ἡττών ίκανῶν.¹ Η μέθοδος αὕτη δὲν ὑπολογίζει τὰ ἔξοδα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ ἀποβλέπει μόνον εἰς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τελικοῦ ἀποτελέσματος, τὰ δποῖα θεωρεῖ ὡς διαρκῆ. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι νὰ καταφαγωθοῦν τὰ πλέον ὑψηλὰ φύλλα ἀπὸ τοὺς κλώνους, καὶ ἡ ἀρίστη ὁδὸς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου εἶναι, ἢν ἐπιτρέπεται ἡ παρομίωσις, αἱ καμηλοπαρδάλεις μὲ τοὺς μακροτέρους λαιμοὺς νὰ ἔξολοθρεύσουν διὰ τῆς πείνης τὰς καμηλοπαρδάλεις μὲ τοὺς μικροτέρους λαιμούς.

²Αναλόγως πρὸς τὴν μέθοδον ταύτην, ἡ δποία ἐπιτυχάνει ἰδεώδη τινὰ τρόπον διανομῆς τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς διὰ τοὺς διαφόρους σκοπούς, ὑπάρχει παρομοία προϋπόθεσις περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἰδεώδης διανομὴ καὶ τῶν ἀγαθῶν καταναλώσεως. Πρῶτον κάθε ἄτομον θὰ εὑρῃ διὰ τῆς μεθόδου τῆς προσπαθείας καὶ πλάνης κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δριακῆς ἀξίας, ποίᾳ ἀγαθὴ καταναλώσεως αὐτὸ τοῦτο ἐπιθυμεῖ τὰ μέγιστα· διὰ τοῦ τρόπου τούτου κάθε καταναλωτῆς δὲν θὰ καθορίσῃ μόνον τὰ τῆς ἴδιας καταναλώσεως συμφορώτατα, ἀλλὰ καὶ κάθε ἀγαθὸν καταναλώσεως θὰ εὗρῃ τὸν δρόμον τοῦ πρὸς τὸν καταναλωτὴν ἐκείνον, ὁ δποῖος, ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄλλους, τὸ ἐπιθυμεῖ ἰσχυρώτατα, διότι ὁ ἐν λόγῳ καταναλωτῆς θὰ πλειστοτῆσῃ τῶν ἄλλων. ³Αν λοιπὸν ἀφῆσωμεν τὰς καμηλοπαρδάλεις μόνας τινα, τότε 1. Θὰ ἐτρώγοντο τὰ περισσότερα φύλλα, διότι αἱ καμηλοπαρδάλεις μὲ τοὺς μακροτέρους λαιμοὺς διὰ νὰ ἔξοντάσουν διὰ τῆς πείνης τὰς ἄλλας πλησιᾶσιν κοντήτερα πρὸς τὰ δένδρα· 2. κάθε καμηλοπάρδαλις θὰ πλησιάζῃ ἐκεῖνα τὰ φύλλα τὰ δποία εὑρίσκει εἰς τὴν ἀκτίνα τῆς δράσεώς της ὡς εὐγενιστώτερα· 3. αἱ καμηλοπαρδάλεις αἱ δποίαι ἐπιζητοῦν ἐμμόνως ἐν ὀρισμένον φύλλον θὰ ἐκτείνουν περισσότερον τοὺς λαιμούς των πρὸς αὐτό. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ καταβροχθισθοῦν περισσότερα καὶ εὐχυμώτερα φύλλα καὶ κάθε ἔνα φύλλον θὰ λάβῃ τὴν πρὸς τὸν λαιμὸν ἐκείνης τῆς καμηλοπαρδάλεως ἀγούσαν, ἡ δποία τὸ καθ' ἕαυτὴν καὶ ἐκοπίασε περισσότερον διὰ τὸ φύλλον.

⁴Η τοιαύτη ἐκδοχὴ σχέσεων, ὑπὸ τῆς δποίας ἡ ἀπαρεμπόδιστος φυσικὴ ἐπιλογὴ γεννᾷ πρόοδον, εἶναι ἡ μία μόνον τῶν δύο προσωρινῶν προϋποθέσεων, αἱ δποίαι θεωρηθεῖσαι κατὰ γράμμα ὡς σοφία, ἀπέβησαν καὶ αἱ δύο τὰ ἔποστηριγματα τοῦ laissez-faire. ⁵Η δευτέρα προϋπόθεσις ἀπαιτεῖ λειτουργίαν, μάλιστα ἀνάγκην ἐλευθέρων ἀπεριφρίστων δυνατοτήτων ἰδιωτικοῦ χοηματισμοῦ, ὡς μέσου γοητευτικοῦ διὰ τὴν ἐντατικὴν καταπόνησιν. ⁶Υπὸ τὸ σύστημα τοῦ laissez-faire αὐξάνει τὸ κέρδος τοῦ ἀτόμου ἐκείνου, τὸ δποῖον διὰ ἐπιμελείας ἢ διὰ τύχης εὑρίσκεται μετὰ τῶν παραγωγικῶν μέσων του κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν ἐν ἐπιτυχεῖ θέσει. Σύστημα λοιπὸν τὸ δποῖον ἐπιτρέπει εἰς

εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ laissez-faire⁷ ἐπομένως κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ πολιτικὴ οἰκονομία θεωρεῖται ὡς ειδός τι ἐπιστημονικῆς ἀναπτυξεως τῆς διδασκαλίας ταύτης, ὡς δικτιολόγησις τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς συναλλαγάς, ὡς τῆς μάρκης δυνατῆς καὶ ίκανοποιητικῆς λύσεως ὅλων τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων.

τὸ ἐπιτήδειον ἢ τὸ τυχηρὸν ἀτομὸν νὰ δρέψῃ ὅλους τοὺς καρποὺς μιᾶς κερδοσκοπικῆς συγκυρίας, παρέχει προφανῶς ὑπερβολικὴν παρόρμησιν πρὸς καλλιέργειαν τῆς τέχνης ἐκείνης, ἡ δποία ἐν τῇ κρισίμῳ ἐποχῇ ὅδηγει τινὰ εἰς τὴν ἐπιτυχῆ θέσιν. Τοιουτούπως μία τῶν μεγαλυτέρων ἀνθρωπίνων ὁρμῶν, ἡ ἄγαπη πρὸς τὸ χρῆμα, τίθεται εἰς ἔξυπηρέτησιν τῆς διανομῆς τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, ἡ δποία διανομὴ ἀποσκοπεῖ τὴν δυνατὴν αὐξῆσιν τῆς λαϊκῆς εὐμαρείας.

Ο παραλληλισμὸς λοιπὸν μεταξὺ τοῦ οἰκονομικοῦ *Laissez-faire* καὶ τοῦ Δαρβινισμοῦ, τὸν δποῖον συντόμως διέγραψι ἡδη, φαίνεται, ὡς πρῶτος ἐπαριθμησεν ὁ Herbert Spencer, ὡς ἀληθῶς πολὺ στενός. "Οπως ὁ Δαρβίνος ἐθεώρησε τὸν ἔρωτα τῶν φύλλων — δι προῖος ἐκδηλοῦται διὰ τῆς φυλετικῆς καλλιέργειας, — ὡς βοήθημα τῆς ἐπιλογῆς εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ὑπάρχεως, διὰ νὰ κατευθύνῃ τὴν ἔξελιξιν πρὸς κατεύθυνσιν, ἡ δποία εἶναι ἔξι λοιπὸν ἐπιθυμητὴ δσον καὶ σκόπιμος, οὗτω καὶ ὁ ἀτομιστής θεωρεῖ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ χρῆμα, — ἡ δποία ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὸ κέρδος — ὡς βοήθημα τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν δσον τὸ δυνατὸν ἀφθονωτέρων παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων, τὰ δποία μετρώμενα μὲ τὴν ἀνταλλακτικὴν των ἀξίαν ἐπιθυμοῦνται τὰ μέγιστα.

Η ὥραιότης καὶ ἡ ἀπλότης τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι τόσον μεγάλη, ὅτε νὰ παραβλέπῃ τις εὐκόλως, ὅτι αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πραγματικὰ γεγονότα, ἀλλὰ προάγεται χάριν εὐκολίας ἀπὸ μίαν ἀσυμπλήρωτον ὑπόθεσιν.¹ Ανεξαρτήτως ἀλλων κατωτέρω ἀναπτυχθησμένων ἀντιρρήσεων, στηρίζεται τὸ συμπέρασμα — ὅτι γεννᾶται ὁ μέγιστος πλοῦτος ἀπὸ ἀπόρροπτον ἐγωιστικὴν δρᾶσιν τῶν ἀτόμων — ἐπὶ πολλῶν οὐχὶ δρθῶν πρύποθεσεων, δηλαδή, ὅτι ἡ λειτουργία τῆς παραγωγῆς καὶ διανομῆς δὲν εἶναι τι τὸ δργατικόν, ὅτι λαμβάνει χώραν ἐπιτυχῆς πρόβλεψις τῶν σχέσεων καὶ ἀναγκῶν, καθὼς καὶ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ προβλέψωμεν τὴν πρόβλεψιν ταύτην. Διότι οἱ οἰκονομολόγοι ἔξοικονομοῦν συνήθως τὰς ἀποδεῖξεις τῶν ἀναφυθεμένων περιπλοκῶν διὰ παραπομῆς αὐτῶν εἰς μελλοντικὰς σπουδάς. Τοιαῦται περιπλοκαὶ γεννῶνται: 1) ἂν αἱ μονάδες παραγωγῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰς μονάδας καταναλώσεως εἶναι ἀρκετὰ μεγάλαι, 2) ἂν παίζουν σπουδαῖον ρόλον γενικά ἔξοδα ἡ ἀλλὰ παρομαρτοῦντα μικροέξοδο, 3) ἂν αἱ ἐσωτερικαὶ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἐπιδροῦν εἰς ὑψωσιν τῆς παραγωγῆς, 4) ἂν εἶναι πολὺ μακρὸν τὸ διάστημα τὸ ἀπαιτηθησόμενον διὰ μετατροπάς, 5) ἂν ἐπικρατεῖ ἄγνοια, 6) ἂν μονοπώλια καὶ τράπται αἴρουν τὴν λεότητα προκειμένης ἐλευθερίας συμβάσεων· τὴν ἔξήγησιν λοιπὸν τῶν γεγονότων τούτων εἰς τὴν σειρὰν τῶν συλλογισμῶν των παραπέμπουν οἱ οἰκονομολόγοι, ὡς προείπομεν, εἰς μετὰ ταῦτα ἔρευνας. Προσθέτουν τέλος πολλοὶ ἔξ αὐτῶν, ἂν καὶ διαβλέπουν, ὅτι ἡ ἀπλοποιηθεῖσα ὑπόθεσις δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ γεγονότα, ὅτι αὕτη πάντως παριστᾶ τὴν «φυσικήν», τούτου δὲ ἔνεκα, τὴν ἰδεώδη κατάστασιν. Οὗτοι θεωροῦν τὴν ἀπλοποιημένην ὑπόθεσιν ὡς τὸ ὄγκες τμῆμα, τὰς δὲ παραπτέρω ἐπιπλοκὰς ὡς νοσηρὰς ἐκδηλώσεις.

Πλὴν τῶν πραγματικῶν τούτων ξητημάτων, ὑπάρχουν ἄκομη ἄλλοι¹ πασίγνωστοι λόγοι, οἱ διποῖοι ὑπολογίζουν πολὺ δρυθῶς καὶ αὐτὰ τὰ ἔξοδα καὶ τὸν τρόπον τοῦ περὶ ὑπάρχεως ἀγῶνος, καθὼς καὶ τὴν τάσιν τῆς κατανομῆς τοῦ πλούτου εἰς πρόσωπα, τὰ δποῖα δὲν τὸν ἐκτιμοῦν καὶ πολὺ. "Αν διαφερώμεθα διὰ τὴν εὐημερίαν τῶν καμηλοπαρδάλεων, τότε δὲν δυνάμεθα νὰ παρίσωμεν τὰ πάθη τῶν κοντολαίμων, αἱ δποῖαι ἔχοντωνται διὰ τῆς πείνης, οὔτε τὰ γλυκὰ φύλλα, τὰ δποῖα πίπτουν εἰς τὸ ἔδαφος καὶ διαρκοῦντος τοῦ ἀγῶνος καταπατοῦνται, οὔτε τὴν ὑπερτρυφίαν τῶν μακρολαίμων, οὔτε τὰ ἄγρια βλέμματα καὶ τὴν ἀχόρταγον ἀδηφαγίαν η δποῖα ἀντικατοπτρίζεται εἰς τὰς ἡρέμους φυσιογνωμίας τῆς ἀγέλης.

"Άλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Laissez-faire ἔχει καὶ ἄλλους συμμάχους πλὴν τῶν ἐπιστημονικῶν ἔργων (συστημάτων) τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας. Πρέπει νὰ διμολογήσῃ τις ὅτι η ἀδυναμία τῶν ἀντιθέτων θεωριῶν—τοῦ προστατευτικοῦ συστήματος ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ μαρξιστικοῦ σοσιαλισμοῦ ἀφ' ἐτέρου—ἐνεδυνάμωσαν πρὸς τούτοις τὸ ἀξίωμα τοῦ Laissez-faire εἰς βαθυτοχάστονς διανοούμενους καὶ εἰς τὸ νοῆμον κοινόν. "Αμφότεραι αἱ θεωρίαι αὗται δὲν χαρακτηρίζονται μόνον η ψυχίως διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῆς γενικῆς προϋποθέσεως τοῦ Laissez-faire, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀπατηλῶν λογικῶς συμπεριεσμάτων ἐπὶ τῶν δποίων στηρίζονται. "Αμφότεραι εἶναι παράδειγμα τῆς πτωχείας τῶν ιδεῶν, τῆς ἀνικανότητος διὰ τὴν ἀνάλυσιν μᾶς λειτουργίας καὶ τὴν παρακολούθησιν αὐτῆς μέχρι τῶν τελευταίων ἀποτελεσμάτων τῆς. Τὰ κατὰ τῶν θεωριῶν τούτων συμπεράσματα ἐνισχύονται διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Laissez-faire, ἀλλὰ δὲν εἶναι δι' αὐτὰς καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖον τοῦτο. "Απὸ τὰς δύο τὸ προστατευτικὸν σύστημα τούλαχιστον εἴναι φανερόν, ὥστε η δημοτικότης τοῦ νὰ μὴ μᾶς παρακενεῖῃ, ἀλλὰ ὁ μαρξιστικὸς σοσιαλισμὸς θὰ μείνῃ πάντοτε μία ερυξίς τῆς ίστορίας τῶν οἰκονομικῶν δογμάτων: διότι δηλαδὴ κατώρθωσε τοιαύτη παράλογος καὶ ἀνιαρὰ διδασκαλία νὰ ἔχεισκη τόσον ισχυρὰν καὶ διαρκῆ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἀνθρώπων καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ίστοριοδρομίας. Πάντως αἱ προφανεῖς ἐπιστημονικαὶ ἐλλείψεις ἀμφοτέρων τῶν θεωριῶν συνετέλεσαν ἀρκούντως εἰς ἀνύψωσιν τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς περιωπῆς τοῦ Laissez-faire κατὰ τὸν 19ον αἰώνα.

Αὐτὴ αὕτη η μεγίστη ἀπόκλισις ἀπὸ τὸ ἀτομιστικὸν Laissez-faire πρὸς τὴν κατεύθυνσιν κεντρικῆς τινος συμπτύξεως ὅλων τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων—ὁ παγκόσμιος πόλεμος—οὔτε τοὺς μεταρρυθμιστὰς παρεδάρουντεν οὔτε διέλυσεν ἀπηχαιωμένας προλήψεις. Βέβαια ἐκπέρωθεν εἰνε δυνατὸν νὰ παραταχθοῦν πολλοὶ ίσχυρισμοί. "Η πεῖρα τοῦ πολέμου εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν δργάνωσιν τῆς παραγωγῆς προκάλεσεν εἰς πολλοὺς μηνύμενους παρατηρητὰς τὴν αἰσιόδοξον ἐπιθυμίαν νὰ ἐπαναληφθῇ η δργάνωσις αὕτη καὶ ἐν εἰρήνῃ. "Ο σοσιαλισμὸς τοῦ πολέμου ἐπενήργησεν ἀναμφιβόλως αὐξητικῶς ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ μάλιστα κατὰ πολὺ μεγαλύτερον μέτρον ἀφόσον ποτὲ ἐγγνωρίσαμεν ἐν εἰρήνῃ· διότι ἀν καὶ τότε τὰ ἀγαθὰ καὶ αἱ ὑπηρεσίαι προωρίζοντο διὰ στιγμαίαν καὶ ἀκιντον καταστροφήν, ἐν τούτοις ταῦτα παρίστα-

νον δημιουργίαν μεγάλων ἀξιῶν. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ ἀνάλωσις δυνάμεων καὶ ἡ γενικὴ σπατάλη ἥσαν πάλιν ὑπερμεγέθεις διὰ νὰ μὴ εἶπω τὸ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὰ ἔξοδα, τὰ ὅποια ἐτρόμαζον κάθε οἰκονόμον καὶ συνετὸν ἀνθρώπον.

Οἱ ἀτομισμὸς καὶ τὸ *Laissez-faire* δὲν ὑὰ διετήρουν παρὰ ταῦτα τελειωτικῶς τὴν διαιρῆ ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῶν κοινῶν, παρὰ τὰς βαθείας ὁμέας αὐτῶν εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ ἡθικὴν φιλοσοφίαν τοῦ λήγοντος δεκάτου διηδόου καὶ τοῦ ἀρχομένου δεκάτου ἑννάτου αἰῶνος, ἀν δὲν συνεταύτιζοντο μὲ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ κόσμου τῶν συναλλαγῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ταῦτα ἄφινον εἰς τοὺς τότε ἥρωάς μας, εἰς τοὺς μεγαλοεπιχειρηματίας τὸ μέγιστον πεδίον δράσεως. «Τοῦλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν ἀριστών ἴναντήτων τοῦ δύτικοῦ κόσμου», ἔλεγε συνήθως ὁ Marshall, «ἐργάζεται εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωήν». Μέγα μέρος «τῶν μὲ ἀνωτέρων φαντασίαν προικισμένων ἀνθρώπων» τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχεν ὡς ἐργασίαν «business». Ἐπὶ τῆς δράσεως τῶν ἀνθρώπων τούτων συνεκεντροῦντο ὅλαι αἱ ἐλπίδες μας διὰ πρόδον. «Τὸ εἴδος τοῦτο τῶν ἀνθρώπων», ἔγραψεν ὁ Marshall (16), ξῆ εἰς ἕνα αὐτοδημιούργητον κόσμον, συνεχῶς ἐναλλασσομένων ἐνοράσεων, καὶ διακρίνει πάντοτε νέας ὄδοις διὰ τῶν ὅποιων θὺ καταφθάσει εἰς τὸ ποθούμενον τέρῳ προβλέπουν τὰς δυσκολίας, τὰς ὅποιας ἡ φύσις θὰ προβάλῃ εἰς αὐτοὺς εἰς ἐκάστην ὄδὸν καὶ συγχρόνως εὑρίσκει νέα μέσα πρὸς ὑπερονίκησιν αὐτῶν. Ἡ φαντασία των δὲν ἀναγγωρίζεται παρὰ τοῦ λαοῦ ἀρχούντως, διότι ὁ λαὸς δὲν ἔνθουσιᾳ καὶ πολὺ ὑπὲρ αὐτῶν· ἡ δύναμις των δαμάζεται ἀπὸ ἀκόμη ἰσχυροτέρων θέλησιν—καὶ ἡ μεγίστη δόξα αὐτῶν ἔγκειται ἐν τῷ πραγματοποιήσει μεγάλων σκοπῶν μὲ δόσον τὸ δυνατὸν ἀπλᾶ μέσα, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ τις οὐδέποτε, οὔτε νὰ μὴ φαντάζωνται οὔτοι οἱ εἰδότες, πῶς ἀπειρία ὅλων δυνατοτήτων, ἐκάστη τῶν ὅποιων φαίνεται ἔξισου ἔξοχος ὡς ἡ προηγούμενη τῆς εἰς τὸν ἐπιπόλαιον παραπορητήν, πιρεμερόσθησαν πρὸς χάριν τῶν ἀπλουστέρων μέσων. Ἡ φαντασία τῶν ἀνθρώπων τούτων ἀσχολεῖται, ὅπως ἡ φαντασία ἔνδος ἀριστοτέχνου ζατρικοῦ, ἡ ὅποια προβλέπει τὰς δυσκολίας, αἱ ὅποιαι δρομοῦνται εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τῶν μακροσκόπων σχεδίων του, καὶ δ ὅποιος τούτους ἔνεκα διαρκῶς ἀποκρούει συμφόρους προτύσεις, διότι ἥδη ὁ ἔιδιος προβλέπει τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν δυσχερειῶν αὐτῶν. Ἡ δύναμις τῶν νεύρων των εὑρίσκεται εἰς μεγίστην ἀντίθεσιν πρὸς τὸ νευρικὸν ἀνυπεύθυνον τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ δόποιοι μετὰ σπουδῆς χαλκεύουν οὐτοπικὰ σχέδια, τὰ δόποια ἥδυντα τις νὰ παραβῇ ἢη πρὸς ματαιόδοξον ἐλαφρότητα ἐνὸς ἀδαιοῦς παίκτου, δ ὅποιος ταχέως λύει τὰ δυσχερέστατα προβλήματα τοῦ ζατρικοῦ, διότι διαθέτει ἔξι ίσου τὰς μαύρας καὶ τὰς λευκὰς φιγούρας».

16) «The Social Possibilities of Economic Chivalry» *Economic Journal* (1907) Bd. XVII, σελ. 9.

Αὕτη εἶναι μία ἔντεχνος ἀπεικόνισις τοῦ μεγάλου Captain of Industry, τοῦ ἀριστοτέχνου-ἀτομιστοῦ, ὃ δποῖος ὅπως κάθε καλλιτέχνης, μᾶς ἔξυπηρετεῖ, ἐν τῇ ἔξυπηρετήσει τῶν ἴδων του συμφερόντων. Καὶ δῆμος καὶ τοῦτο τὸ εἰδωλον ἀρχίζει νὰ χάνῃ τὴν γοητείαν του. Διαρκῶς ἀμφιβάλλομεν περισσότερον ἀν διὰ τῆς βοηθείας του θὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν παράδεισον:

Τὰ πολλαπλὰ ταῦτα συστατικὰ συναπήρησαν τὴν οημερινὴν ἡμῖν πνευματικὴν κατεύθυνσιν, τὴν πνευματικὴν ἡμῶν θέσιν, τὴν ὄρθιοδοξίαν τῶν ἡμερῶν μᾶς. Η κινητήριος δύναμις πολλῶν ἀρχικῶν λόγων δὲν ὑφίσταται πλέον, παρέμειναν δῆμος ἐν ἴσχυΐ, ὡς συγήθως, καὶ πέραν τῆς πρακτικῆς δυγατότητος τῶν συμπερασμάτων των. "Αν ἐπρότεινέ τις εἰς τὸ City τοῦ Λονδίνου κοινὴν τινὰ ἐνέργειαν διὰ τὸ γενικὸν καλόν, τοῦτο θὰ ἥτο τὸ αὐτὸ δῆμος ἡθελέ τις νὰ συζητήσῃ περὶ τῆς «γενέσεως τῶν εἰδῶν» πρὸ ἔξῆντα ἐτῶν μετά τινος ἐπισκόπου. Η πρώτη ἀντίδρασις δὲν εἶναι λογικὴ ἀλλὰ ἡθική. Ορθόδοξος πίστις κινδυνεύει, δοσον δὲ πειστικώτερα εἶναι τὰ κατ' αὐτῆς συμπεράσματα, τόσον ἡ ἀμαρτία μεγαλυτέρου. Παρὰ ταῦτα ἐτόλμησα πρὸς τὸ σπίλαιον τοῦ κοιμωμένου τέρατος, πάντως δὲ παρηκολούθησα τὰς ἀξιώσεις του καὶ τὸ δένδρον τῆς γενέσεως του, διὰ νὰ ἀποδεῖξω, δτι μᾶς κυριαρχεῖ τοῦτο μᾶλλον διὰ κληρονομικῶν προνομίων παρὰ διὰ τῶν προσωπικῶν του ὑπηρεσιῶν.

III

"Ας ἐπιχειρήσωμεν νῦν νὰ ἀποσαφηνήσωμεν τελειωτικὰ τὰς μεταφυσικὰς καὶ γενικὰς ἄλλας ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὅποιων στηρζουσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὸ laissez-faire. Δὲν εἶναι ἀληθὲς δτι κάθε ἀτομον εὑρίσκεται εἰς προδιαγεγραμμένην τινὰ «φυσικὴν ἐλευθερίαν» τῆς οἰκονομικῆς δράσεως. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία «σύμβασις», ἡ δποῖα εἰς τοὺς κατέχοντας ἢ τοὺς κτωμένους μεταβιβάζει αιώνια δικαιώματα. Ο κόσμος δὲν κυβερνᾶται ἀνῳθεν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε πάντοτε νὰ ουμπίπτουν ἴδιωτικὰ καὶ δημόσια συμφέροντα. Ο κόσμος δὲν διοικεῖται ἐκ τῶν κάτωθεν, οὗτως ὥστενὰ συμπίπτουν τὰ δύο ταῦτα συμφέροντα ἐν τῇ πράξει. Απότας ἀρχὰς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας δὲν συνάγεται, δτι ὁ φωτισμένος ἐγωϊσμὸς ἐνεργεῖ πάντοτε διὰ τὴν γενικὴν εὐημερίαν. Οὔτε είνε ἀληθὲς δτι ὁ ἐγωϊσμὸς γενικῶς εἶναι φωτισμένος· συνήθως τὰ ἀτομα, τὰ δποῖα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ παρηκολούθουν τὰ ἐγωϊστικὰ συμφέροντά των εἶναι ἀρκετὰ ἀμάθη ἢ ἀνίκανα διὰ νὰ ἐπιτύχουν καὶ αὐτὰ μόνον τὰ συμφέροντά των. Η πείρα δὲν διδάσκει ήμᾶς, δτι ἀτομα τὰ δποῖα συνηγώνησαν εἰς κοινωνικάν τινα δμάδα, διαβλέπουν τὰ πράγματα δικιγώτερον σαφῶς, ἀφόσον ἀν ἐνήργοιν ἔχωριστὰ καθέκαστον.

Δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀπόφασιν ἐπὶ τῇ βάσειαν ηρημένων θεωριῶν: «δι' ἐν τῶν λεπτοτάτων προβλημάτων τῆς νομοθεσίας», ὡς δ Burke ὀνόμασε: «τὸν καθορισμὸν τοῦ τὶ δηλαδὴ αὐτὸ τοῦτο τὸ Κρέτος πρέπει ν' ἀναλαμβάνῃ διὰ νὰ καθιδηγῇ τὴν ὄλοτητα πρὸς τὸ γενικῶς δρῦδον καὶ τοῦ τὶ πρέπει, μὲ τὴν ἐλαχίστην δυνατήν ἀνάμιξιν αὐτοῦ, νὰ ἀφίνῃ εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀ-

τόμου»(17). Όφείλομεν μᾶλλον νὰ μελετήσωμεν τὸ πρόβλημα κατὰ τὴν ἀξίαν του καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας του. Πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῶν Agenda καὶ Non—Agenda ὑπὸ τοῦ Κράτους, ὡς δὲ Bentham, εἰς τὴν λησμονηθεῖσαν ἀλλὰ ἐπιτυχῆ δρολογίαν αὐτοῦ ἐκάλεσε, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποδεχώμεθα τὴν ἀντίληψιν τοῦ Bentham ὅτι κάθε κρατικὴ ἀνάμμεξε εἶναι «τελείως ἄσκοπος» μάλιστα «τελείως βλαβερό». (18) Τὸ σπουδαιώτερον ἵσως ζήτημα τῶν σημερινῶν οἰκονομολόγων εἶναι νὰ διακρίνουν ἐκ νέου μεταξὺ τῶν Agenda καὶ Non—Agenda ὑπὸ τοῦ Κράτους παραλλήλως πρὸς τοῦτο βαίνει τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς διὰ τὴν ἔξεύρεσιν κρατικῶν μօρφῶν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Δημοκρατίας, αἱ δποῖαι νὰ εἶναι ἴκαναι νὰ ἀναλάβουν τὰ Agenda. Διὰ δύο παραδειγμάτων θὰ ἐπεξηγήσω ὅ,τι ἔννοι.

1. Νομίζω ὅτι τὸ μέγα ἰδεῶδες διὰ τὴν ἐνιαίαν ὁργάνωσιν καὶ τὸν ἐνιαίον ἔλεγχον εὑρίσκεται ποὺ μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ Κράτους. Διὰ τοῦτο πιστεύω ὅτι ἡ Πρόσδοση εὑρίσκεται ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς ἔξελίξεως καὶ τῇ ἀναγνωρίσει ἡμιαυτονόμων ὁργανισμῶν, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Κράτους ὁργανισμῶν. οἱ δποῖοι δροῦν ἐν τῷ κύκλῳ των μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κριτηρίου κοινῆς ὥφελείας ὅπως οὔτοιτὸ ἀντιλαμβάνονται καὶ ἐκτῶν ὑπολογισμῶν τῶν δποίων ἀποσκορακίζονται τελείως ἀπόψεις ἱδιωτικῶν πλεονεκτημάτων — καίτοι βεβαίως ὑπὸ ἔποψιν τινα πρέπει νὰ λαφίσῃ τις εἰς αὐτοὺς — ἐφόσον ὀνάνθρωπινος ἀλτφουϊσμὸς δὲν ἔχει πλήρως ἀναπτυχθῆ — διὰ τὴν διάδοσιν, τάξιν ἡ σύλλογον αὐτῶν πλεονεκτήματά τινα ὁργανισμῶν οἵτινες ὑπὸ κανονικὰς περιστάσεις ἐντὸς ὠρισμένων δρίων εἶναι αὐτόνομοι κατὰ μέγα μέρος, οἱ δποῖοι ὅμως κατὰ τελευταῖον λόγον ὑπόκεινται εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς δημοκρατίας, ἡ δποία ἐνσωματοῦται εἰς τὸ κοινοβούλιον.

Προτείνω λοιπὸν τὴν ἐπάνοδον τρόπον τινὰ εἰς τὰς μεσαιωνικὰς αὐτοτελεῖς αὐτονομίας. Καίτοι οἱ δργανισμοὶ οὔτοι, τούλαχιστον ἐν Ἀγγλίᾳ, δὲν ἔπαινσαν οὐδέποτε νὰ ἀποτελοῦν σπουδαίαν μօρφὴν διακυβερνήσεως καὶ ἡ δποία συμπολιτεύται καλῶς καὶ μὲ τὰς λοιπὰς μας διαδρομήσεις. Θὰ ἡδυνάμην μάλιστα νὰ ἀναφέρω πλῆθος τοιούτων ἡδη ὑπαρχόντων παραδειγμάτων ἔχουσιστῶν αὐτονομίῶν, αἱ δποῖαι πλησιάζουν τὴν μօρφὴν τῶν ὑπὲρ ἐμοῦ προτεινομένων ἡ καὶ ἡδη ἔφθασαν αὐτήν. Τοιαῦτα εἶναι τὰ Πανεπιστήμια, ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας, ὁ λιμὴν τοῦ Λονδίνου, ἵσως μάλιστα καὶ αἱ σιδηροδρομικαὶ Ἔταιρίαι. Ἐν Γερμανίᾳ ὑπάρχουν βέβαια ἀνάλογα παραδείγματα.

Ἀκόμη μεγαλύτερον διαφέρον παρουσιάζει ὅμως ἡ ἀνάπτυξις τῶν Ἀνωνύμων Ἔταιρειῶν, ὅταν ίδιως ἔχουν φθάσει εἰς ήλικίαν τινὰ καὶ ἔχουν ἀποκτήσει σπουδαιότητά τινα. Τότε αὖται πλησιάζουν κα-

(17) Παραπομὴ τοῦ Mc Kulloch εἰς τὰς «Principles of Political Economy».

(18) Bentham's «Manual of Political Economy» δημοσιευθὲν μετὰ τὸν διατάθητὸν του ἐν τῇ ἔκδοσει τοῦ Bowrings (1813).

τὰ τὴν φύσιν των δημόσιον τινα ὀργανισμὸν μᾶλλον, παρὰ ἀτομικὴν ἴδιωτικὴν ἐπιχείρησιν. Μία ἀπὸ τὰς ὅλιγον παρατηρηθείσας ἄλλᾳ πολὺ διαφερούσας ἔξελέξεις τῶν τελευτάτων δεκαετιῶν εἶναι ἡ τάσις τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων νὰ αὐτοεκσοιαλίζονται. Κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν μιᾶς μεγάλης ἐπιχειρήσεως ἔρχεται στιγμὴ — ἴδιως εἰς τὰς μεγάλας σιδηροδρομικὰς ἐπιχειρήσεις, ἡ μεγάλην τινὰ κοινωφελῆ ἐπιχείρησιν, ἀλλὰ καὶ εἰς μεγάλας Τραπέζας ἡ ἀσφαλιστικὰς ἑταιρείας — κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ κεφαλαιοῦχοι, δηλαδὴ οἱ μέτοχοι, σχεδὸν ἔχουν τελείως χωρισθῆ ἀπὸ τὴν διοίκησιν, μὲ ἀποτέλεσματοῦ κωρισμοῦ τούτου, ὅτι τὸ ἄμεσον συμφέρον τῆς διοικήσεως διὰ μεγάλα κέρδη καταλαμβάνει δευτερεύουσαν σημασίαν. Εὖθὺς ὡς ἔλθει ἡ στιγμὴ αὗτη ἡ διοίκησις δίδει μεγαλυτέραν σημασίαν εἰς τὴν σταθερότητα καὶ ὑπόληψιν τοῦ ἴδρυματος παρὰ εἰς τὴν διανομὴν μεγίστων κερδῶν εἰς τοὺς μετόχους. Οὗτοι πρέπει νὰ ἀρκοῦνται μὲ λογικὰ μερίσματα μετὰ δὲ τὴν καὶ ἀρχὴν ἔξασφάλισιν τοῦ μερίσματος ἡ διοίκησις ἔχει πλέον συνήθως ἄμεσον διαφέρον νὰ μὴ δίδῃ ἀφορμὴν πρὸς ἐπίκρισιν τοῦ ἴδρυματος ὑπὸ τῆς δημοσίας γνώμης ἡ τῆς πελατείας του. Τοῦτο ἰσχύει ἴδιαιτέρως εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐπιχείρησις λόγῳ τοῦ μεγέθους της ἡ τῆς ἡμιμονοπωλιακῆς θέσεώς της εἶναι ἰσχυρῶς ἐκτεθειμένη, μάλιστα ὅταν διὰ τῶν δημοσίων προσβολῶν τούτων δύναται νὰ θυχῇ εὐκόλως τὸ ἴδρυμα. Ἰσως τὸ ἀπότατον παραδίειγμα τῆς τάσεως ταύτης μᾶς παρέχει ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας, ἴδρυμα θεωρητικῶς λειτουργοῦν ὡς καθαρὰ ἴδιωτικὴ ἐπιχείρησις. Θά δύνατο τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Διοικητὴς τῆς Τραπέζης τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὴν λῆψιν τῶν ἀποφάσεών του διὰ τὴν ἐπιχείρησιν σκέπτεται διλγῶτερον, ἀπὸ δλας τὰς διμάδας τῶν ἀνθρώπων τῆς ὅλης Αὐτοκρατορίας, τοὺς μετόχους. Τὰ δικαιώματά των, τὰ δποῖα τυχὸν ὑπερβάλλουν τὴν ἀξίωσιν ἀπολήψεως λογικῶν μερισμάτων, δὲν λαμβάνονται καθ' ὅλου ὑπὸ δψιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει ὑπό τινα ἐποψιν ἥδη καὶ διὰ πολλὰς ἄλλας μεγάλας ἐπιχειρήσεις. Σὺν τῷ χρόνῳ ἀρχῆσαν αὗται μόναι τῶν νὰ ἐκσοιαλίζωνται.

Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τελείως ἐπωφελές. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ ἀγούν τε εἰς ἔμμονον παραμονὴν εἰς τὸν ἀρχαῖον συντηρητικισμὸν καὶ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ ἔξαφανισθῇ τὸ πνεῦμα τῆς ἐπιχειρηματικότητος. Πράγματι βλέπομεν σήμερον εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας πολλὰ ἐλαττώματα καθὼς καὶ πλεονεκτήματα τοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. Παρὰ ταῦτα θεωρῶ τὴν τάσιν ταύτην ὡς τὴν φυσικῶς ἔξελισσομένην κατεύθυνσιν. Οἱ ἀγών τοῦ σοσιαλισμοῦ κατὰ τοῦ ἀπεριορίστου ἴδιωτικοῦ κέρδους κερδίζει εἰς τὰς καθ' ἔκαστον περιπτώσεις γίγην ἐπὶ νίκης.

Εἰς τὸ εἰδικὸν τοῦτο πεδίον — εἰς ἄλλα ἔξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ πάντως ἀκόμη δέξις — δ σοσιαλισμὸς δὲν εἶναι πλέον φλέγον ζήτημα. Δὲν ὑπάρχει π.χ. κανὲν σπουδαῖον λεγόμενον πολιτικὸν ζήτημα, τὸ ὅποιον ἐν τῇ πραγματικότητι νὰ είναι τόσον ἀπλοῦν καὶ ἀδιάφορον, διὰ τὴν ἐπανοικοδόμησιν τοῦ ἀγγλικοῦ οἰκονομικοῦ βίου, δσον ἡ Ἑννικοποίησις τῶν σιδηροδρόμων.

Πάντως εἰς τὸ μέλλον διφεύλουν νὰ ήμιεθνικοποιηθοῦν πολλαὶ μεγάλαι

ἐπιχειρήσεις καὶ ἄλλαι, αἱ δοκοῖαι χρειάζονται μεγάλα πάγια κεφάλαια. Ἐν σχέσει ὅμως μὲ τὴν μορφὴν τῆς ἡμιεθνικοποίησεως ταύτης πρέπει νὰ ἐπιφυλάξωμεν εἰς ἕαυτοὺς ἐλαστικότητά τινα. Ὁφείλομεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν πλήρως τὴν φυσικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς μας, καὶ νὰ δώσωμεν ἵσως τὴν προτίμησιν εἰς ἡμιαυτονόμους ὁργανισμοὺς παρὰ εἰς δργανα τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως, τὰ δοκοῖα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀμεσον εὐθύνην τῶν ὑπουργῶν.

Δὲν μέμφομαι τὸν δογματικὸν κρατικὸν σοσιαλισμὸν διότι θέλει νὰ θέσῃ τὰς ἀλτρουστικὰς τάσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἔξυπηρτησιν τῆς κοινωνίας, εἴτε διότι παραβλέπει τὸ laissez-faire, εἴτε διότι ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον τὴν ἐλευθερίαν νὰ κερδίσῃ ἐκατομμύρια, εἴτε διότι μειώνει τὸ θάρρος πρὸς τολμηρὰ πειράματα. Πάντα ταῦτα δύναμαι νὰ τὰ ἀποδεχθῶ. Μέμφομαι αὐτὸν δῆμος διότι παραγγωρίζει τὴν σημασίαν τῶν τρεχόντων γεγονότων, διότι ἐν τῇ πραγματικότητι δὲν εἶναι τι πλέον παρὰ τὸ σκονισμένον ὑπόλειμμα ἐνὸς σχεδίου, τὸ δοποῖον εἶχε σχεδιασθῆ διὰ τὴν ἵνσιν τῶν προβλημάτων πρὸ πεντήκοντα ἑτῶν καὶ διότι στηρίζεται ἐπὶ μιᾶς παρανοήσεως ὃσων ἐλέχθησαν πρὸ ἐκατὸν ἑτῶν. Ὁ κρατικὸς σοσιαλισμὸς τῆς 19ης ἐκατονταετηρίδος ἔλαβε τὴν ἀρχήν του ἀπὸ τὸν Bentham, τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμὸν κλπ. καὶ εἶναι ὑπὸ ἔποψιν τινα συφεστέρα, ὑπὸ ἔποψιν τινὰ περιπλοκωτέρα ἐκδοχὴ τῆς αὐτῆς ἀριθμῶς φιλοσοφίας τὴν δοποῖαν ἔχει βάσιν ὁ ἀτομισμὸς τῆς 19ης ἐκατονταετηρίδος. Ἀμφότεροι ἀπέδωσαν τὴν μεγίστην σημασίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, διεὶς ἀρνητικῶς διὰ νὰ παρεμποδίσῃ περιορισμοὺς τῆς ὑπαρχούσης ἐλευθερίας, ὁ ἄλλος ὑετικῶς διὰ νὰ καταστρέψῃ φυσικὰ ἢ ἐπίκτητα μονοπάλια. Ἀμφότεροι εἶναι διάφοροι ἀντιδράσεις πατὰ τῆς αὐτῆς πνευματικῆς ἀτμοσφαίρας.

2. Ἐρχομαι νῦν εἰς ἔτερον κριτήριον τῶν Agenda, τὸ δοποῖον διὰ τὰς ἐν τῷ ἀμέσῳ μέλλοντι ἰδίως ἐπειγούσας καὶ τύπτακας ὑποθέσεις εἶναι ἔξοχος σπουδαῖον. Πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ χωρίσωμεν τὰς τεχνικὰς κοινωνικὰς ὑπηρεσίας ἀπὸ τὰς τεχνικὰς ἀτομικάς. Τὰ σπουδαιότερα Agenda τοῦ Κράτους δὲν ἀφοροῦν τὰς ἐργασίας ἐκείνας αἱ δοκοῖαι ἥδη ἀνελήφθησαν ὑπὸ ἴδιωτῶν, ἀλλὰ τὰς λειτουργίας ἐκείνας, αἱ δοκοῖαι ὑπερβαίνουν τὸν κύκλον τῆς δράσεως τοῦ ἀτόμου, τὰ μέτρα ἐκεῖνα τὰ δοκοῖα δὲν λαμβάνει οὐδεὶς ἐὰν τὸ κράτος δὲν τὰ λάβῃ. Διὰ τὸ Κράτος δὲν εἶναι σπουδαῖον τι διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα τὰ δοκοῖα σῆμερον ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν ἴδιωτῶν ἐκτελεῖ τοῦτο ὀλίγον καλύτερον ἢ χειρότερον, ἀλλὰ τὸ νὰ κάμνῃ τοῦτο ἔργα, τὰ δοκοῖα καθόλου δὲν γίνονται.

Δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ ἀναπτύξω ἐνταῦθα πρακτικὰς προτάσεις. Περιορίζομαι λοιπὸν εἰς τὴν διασάφησιν τῶν ἀντιλήψεων μου μὲ μερικὰ παραδείγματα, τὰ δοκοῖα λαμβάνω ἀπὸ τὰ προβλήματα ἐκείνα μὲ τὰ δοκοῖα ἴδιαιτέρως ἀπηχολήθην.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα οἰκονομικὴν κακὰ τῆς ἐποχῆς μας προέρχονται ἀπὸ τὸν κίνδυνον, ἀβεβαιότητα καὶ ἄγνοιαν. Μερικοὶ κατορθῶνται νὰ ἀποκρδίσουν κεφάλαια ἐν μέρει μὲν ἐκ τύχης ἢ διότι εἶναι προκισμένοι μὲ φυσι-

καὶ ίδιότητας περισσοτέρας τῶν ἄλλων, ἐπιφελοῦνται δὲ τῆς ἀβεβαύτητος καὶ τῆς ἀγνοίας αὐτῶν, ἐν μέρει δὲ διότι αἱ ἐπιχειρήσεις, ἀκριβῶς ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου, εἰναι συνήθως εἰδος λαχείων, γεννῶνται δὲ τοιουτορόπως μεγάλαι ἀνισότητες εἰς τὰς περιουσίας. Εἰς τοὺς αὐτοὺς συντελεστὰς ὀφείλεται καὶ ή ἀνεργία, ή διάφευσις δικαιολογημένων οἰκονομικῶν ἐλπίδων καὶ ὁ ὑποβιβασμὸς τῆς ἐργατικότητος καὶ τῆς παραγωγῆς. Τὸ φάρμακον τῶν κακῶν τούτων ενδίσκεται ἔξω τῆς σφαίρας τῆς ἀτομικῆς δράσεως, μάλιστα εἰναι δυνατὸν νὰ ἐπιδεινώσῃ τὴν ἀσθένειαν ταύτην τὸ ἀτομον, πρὸς τὸ ἄνω συμφέρον αὐτοῦ. Νομίζω δτι τὸ φάρμακον εἰναι ἐν μέρει μὲν εἰς λελογισμένον ἔλεγχον τῶν ζητημάτων τοῦ νομίσματος καὶ τῆς πίστεως, διὰ κεντρικῆς τινος διαρρυθμίσεως, ἐν μέρει δὲ διὰ ἀδροίσεως καὶ ἐνρυτάτης γνωστοποιήσεως οἰκονομικῶν στατιστικῶν, συμπεφύλαμβανομένης καὶ τῆς πλήρους δημοσιότητος πάντων τῶν ἀξίων λόγου οἰκονομικῶν γεγονότων, ή δποία ἐν ἀνάγκῃ θὰ ἥδυνατο καὶ διὰ νομοθετικῆς ὅδοῦ νὰ καταστῇ ὑποχρεωτική. Διὰ τῶν μέτρων τούτων ή Κοινωνία θὰ ἡτο εἰς θέσιν νὰ ἀναλάβῃ, προκειμένων ἐσωτερικῶν περιπλοκῶν τῆς ίδιωτικῆς οἰκονομίας, δι' ἀναλόγων ὁργάνων τὴν πνευματικὴν καθοδήγησιν, χωρὶς νὰ θιχθοῦν δι' αὐτῆς ή ίδιωτικὴ πρωτοβουλία καὶ τὸ ίδιωτικὸν ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα. 'Εὰν καὶ τὰ μέτρα ταῦτα ἔδεικνύοντο ἀνεπαρκῆ, πάντως ὅμως θὰ ὑπεβούθουν τοῦλάχιστον ήμᾶς εἰς τὸ νὰ διαγράσωμεν ἄλλα τοιαῦτα, τὰ δποία θὰ καθοδήγουν ήμᾶς εἰς τὴν μελλοντικὴν πορείαν μας.

Ἡ δευτέρᾳ πρότασίς μου ἀφορᾷ τὴν ἀποταμίευσιν καὶ τὰς τοποθετήσεις κεφαλαίων. Νομίζω δτι πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς κοινήν δρθῆν ἀπόφασιν περὶ τῆς ποθητῆς ἐκτάσεως τῆς ἀποταμιεύσεως εἰς μίαν κοινωνίαν, καὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως τὴν δποίαν πρέπει νὰ λαμβάνῃ ή τοποθέτησις εἰς τὸ ἔξωτερον τῶν ἀποταμιευμάτων τούτων ἀκόμη δὲ καὶ ἀν ή σημερινὴ ὁργάνωσις τῆς ἀγορᾶς τῶν κεφαλαίων διαθέτει τὰς ἀποταμιεύσεις κατὰ τὸν ὀφελιμότατον διὰ τὸ "Ἐθνος τρόπον. Νομίζω δτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφίνενται τὰ ζητήματα ταῦτα τελείως εἰς τὴν τύχην τῆς ίδιωτικῆς πρωτοβουλίας ή τῆς ίδιωτικῆς κερδοσκοπίας, ὅπως οήμερον γίνεται.

Ἡ τρίτη πρότασίς μου ἀφορᾷ τὸν πλημυσμόν. Ἡλθεν δὲ καιρὸς ὅπου ἔκαστος λαὸς πρέπει νὰ θέσῃ πρὸ αὐτοῦ τὰ ἔθνικὰ ζητήματα, ἀν δὲ ἀριθμὸς τοῦ πλημυσμοῦ του πρέπει νὰ σμικρούθῃ, νὰ μεγαλώσῃ ή νὰ μείνῃ στάσιμος. "Οταν εἰς τὸ ζητήμα τοῦτο ληφθῇ μία ἀπόφασις, τότε πρέπει νὰ τεθοῦν ἐν λογū τὰ μέτρα ἐκεῖνα, τὰ δποία θὰ ἔξασφαλίσουν τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς." Ισως βραδύτερον ἔλθῃ καιρὸς καθ' ὅν, δπως σήμερον ή κοινότης ἐν τῷ διότητί της προσέχει εἰς τὸν ἀριθμόν, οὕτως ἐξ λου θέλει στρέψη τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὰς φυσικὰς ίδιότητας τῶν ἐπεργομένων γενεῶν.

IV

Αἱ προηγούμεναι σκέψεις ἀποσκοποῦν τὰ δυνατὰς βελτιώσεις τῆς τεχνι-

κῆς τοῦ νεωτέρου κεφαλαιοκρατισμοῦ διὰ ὅμαδικῆς δράσεως. Δὲν ἀντιστρατεύονται πουθενά, εἰς τὸ κατὰ τὴν γνώμην μου οὐσιωδέστερον γνώρισμα τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ, δηλαδὴ τὴν ἔξαρτησιν αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ἐνστιτῶδες θέλγητρον τῶν κερδοσκόπων καὶ φιλοκερδῶν ἀτόμων, τοῦ κυριώδους τούτου ἐλατηρίου τῆς οἰκονομικῆς μηχανῆς. Δὲν δύναμαι εἰς τὸ τέλος πλέον τῆς διαλέξεως μονάν παρεκβαίνω εἰς ἄλλα πεδία. 'Ἐν τούτοις ἐπεθύμουν νὰ σᾶς ὑπενθυμήσω ὅτι οἱ δομητικώτεροι ἀγῶνες καὶ αἱ βαθύτατα φιλούμεναι διχογνωμίαι δὲν θὰ ἐκραγοῦν εἰς τὰ προσεχῆ ἔτη διὰ τεχνικὰ ζητήματα, αἱ διαμφισβητήσεις τῶν ὅποιων ἐκατέρωθεν, σχεδὸν εἶναι ἀποκλειστικῶς οἰκονομικῆς φύσεως, ἀλλὰ διὰ ζητήματα τὰ ὅποια ἐλλείψει καλυτέρας ἐκφράσεως θὰ ἡδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ψυχολογικά ἢ ιστος μάλιστα καὶ ἥθικά.

Εἰς τὴν Εὐρώπην, τοῦλάχιστον εἰς τμήματά τινα αὐτῆς—εἰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς νομίζω, ἔχουν ἄλλως τὰ πράγματα—ἀνέκυψεν ἀρχετὰ εὐρεῖα λανθάνοντα αὐτίδρασις κατὰ τῆς σήμερον ἰσχυούσης τάσεως, τοῦ νὰ ἔδραιωθῇ δηλαδὴ ἡ κοινωνία ἐπὶ τῆς καλλιεργείας, ὑποστηρίξεως καὶ προστασίας τῆς χοηματομανίας τῶν ἀτόμων. Γὰρ γεγονός ὅτι θὰ ἐπρεπε νὰ κανονίζωμεν τὸν βίον ἡμῶν λαμβάνοντες ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον, ὅχι δὲ περισσότερον ὅπ' ὅψιν, χρηματικὰ ἐλατήρια δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔξαγεται à priori, ἀλλὰ δύναται νὰ ἔξαχθῃ καὶ συγκριτικῶς ἀπὸ τὴν πείραν. Εἰς τὸν καθ' ἔκαστον ἀνθρώπους ἀναλόγως τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν ἔχει τὸ χρηματικὸν ἐλατήριον μεγάλην ἢ μικρὰν σημασίαν, ἵστορικοι δὲ δύνανται νὰ μᾶς πληροφορήσουν περὶ ἄλλων φάσεων τῆς κοινωνικῆς δργανώσεως εἰς τὰς ὅποιας εἰς τὸ ἐλατήριον τοῦτο ἀπεδίδετο πολὺ μικροτέρα σπουδαιότης ἀφόση σήμερον. Αἱ περισσότεραι θρησκεῖαι καὶ φιλοσοφίαι ἀπεχθάνονται διὰ νὰ ἐκφρασθῶ ἡπίως, τρόπον ζωῆς, διὸποιος προάγεται ἀπὸ ὑπολογισμοὺς μόνον προσωπικῆς φιλοκοηματίας. 'Αφ' ἐτέρου οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἀποκρούονται σήμερον ἀσκητικὰς ἴδεας καὶ διαγνώσκουν πλήρως τὰ πραγματικὰ πλεονεκτήματα τοῦ πλούτου. Φάίνεται εἰς αὐτοὺς ἐπὶ πλέον τελείως αὐτονόητον ὅτι ἀνευ τοῦ ἐλατηρίου τοῦ χοήματος δὲν δύναται τις νὰ ἐπιπλεύσῃ καὶ εὐρίσκουν—ἔξαιρουμένων δλίγων διολογούμένων καταχρήσεων—ὅτι ἐκπληροῖ πλήρως τὸν σκοπόν του. Κατ' ἀκολούθιαν δικοῖος ἀνθρώπος δὲν ἀσχολεῖται περαιτέρω μὲ τὸ πρόβλημα καὶ δὲν ἔχει σαφῆ τινα παράστασιν περὶ τοῦ τὶ κυρίως σκέπτεται καὶ αἰσθάνεται, οὔτε περὶ τοῦ περιπλεγμένου τούτου θέματος.

'Ασάφεια εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὸ αἰσθήμα συνεπιφέρει ὁσάύτως ἀσάφειαν τῆς διατυπώσεως, Πολλοὶ οἱ δικοῖοι πραγματικῶς ἀποκρούονται τῶν κεφαλαιοκρατισμόν ὡς βάσιν τῆς ζωῆς, σύλλογούς ονται οὕτως, ὡς ἐἰν τούτοις μόνον διότι εἴναι ἀνίκανος νὰ ἐπιτύχῃ τοὺς ἴδιους τοῦ σκοπούς. 'Αφ' ἐτέρου πολλοὶ διαδοῦνται τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ εἴναι ὑπερμέτρως συντηρητικοὶ καὶ ἀποκρούονται κάθε μεταρρύθμισιν τῆς κεφαλαιοκρατικῆς τεχνικῆς, ἢ διποία θὰ ὠφέλει μόνον τὸν κεφαλαιοκρατισμόν, ἀπὸ φόβον μόνον ὅτι τοῦτο θὰ ἐσήμαινε τὸ πρῶτον βῆμα ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κινήσεως.

Πάντως θὰ ἔλθῃ καιρός καθ' ὃν θὰ ἔχωμεν σαφεστέρας παραστάσεις περὶ τῶν πραγμάτων ἀφόσον σήμερον, ὅπου συζητοῦμεν, ἀν δὲ κεφαλαιοκρατισμὸς ἔχει καλὴν ἡ κακὴν τεχνικὴν καὶ ἀν οὗτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἐπιθυμητὸς ἡ ἀποκρουστέος. Τὸ κατ' ἐμὲ φρονῶ, ὅτι εὐφυῶς διευθυνόμενος κεφαλαιοκρατισμὸς θ' ἀντεπεξέλθῃ εἰς τὰοἰκονομικὰ προβλήματα πιθανῶς καλύτερα, ἀφόσον οἰονδήποτε ἄλλο νῦν παρουσιαζόμενον σύστημα, ὅτι δῆμος δύνανται νὰ ἐγερθοῦν κατὰ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ καθ' ἑαυτὸν πολλαὶ ἀντιρρήσεις. Τὸ πρόβλημά μας περιστρέφεται εἰς τὸ νὰ ίδρυσωμεν κοινωνικὴν τινὰ δργάνωσιν, ἡ δποία νὰ εἶναι δσον τὸ δυνατὸν ἵκανη, χωρὶς πάλιν νὰ ἀπαρνηθῶμεν τὰς ίδεας ήμῶν περὶ ἴκανοποιητικοῦ τινος τρόπου ζωῆς.

Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρόδει δὲν θὰ προέλθῃ ἀπὸ πολιτικὴν δημαγώγιαν ἡ ἀπὸ ἄωρα πειράματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν περίσκεψιν... Πρέπει τέλος λογικῶς νὰ διασαφηνήσωμεν τὰ αἰσθήματά μας. Σήμερον εἶναι δυνατὸν νὰ ενρίσωνται εἰς διάφορα σημεῖα ἡ συμπάθειά μας καὶ τὸ λογικόν μας—ἔξι οὖ προκύπτει λυπηρὰ καὶ γραφαλυτικὴ πνευματικὴ κατάστασις. Εἰς τὸ πεδίον τῆς πραγματικότητος δὲν θὰ ἔχουν ἐπιτυχίας οἱ μεταρρυθμισταί, μέχρις ὅτου ἐπιδιώξουν σαφῆ τινὰ καὶ ὀδησμένον σκοπόν, μέχρις ὅτιν συμπέσουν τὸ λογικὸν καὶ τὰ συναισθήματά των. Μοῦ φαίνεται ὅτι κανὲν κόμμα ἐν τῷ κόσμῳ σήμερον δὲν ἐπιδιώκει τὸν δρόμον σκοπὸν μὲ τὰ δρόμα μέσα. "Υλικὴ πτωχεία δίδει ὥθησιν εἰς ἀνατροπὰς ἀκριβῶς ὑπὸ περιστάσεις, αἱ δποία παρέχουν μικρὸν πεδίον ἐπιτυχίας εἰς τὸ πείραμα. 'Υλικὴ εὐμάρεια παραλύει πάλιν τὴν τάσιν αὐτὴν ἀκριβῶς ὑπὸ περιστάσεις, ὑπὸ τὰς δποίας θὰ ηδύνατό τις νὰ τολμήσῃ τοιαύτην μετατροπήν. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐλλείπουν τὰ μέσα εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἡ θέλησις διὰ τὸ πρῶτον βῆμα... "Εχομεν ἀνάγκην νέων πεποιθήσεων, αἱ δποία φυσικῶτατα θὰ ἀναπτυχθοῦν ἐκ τῆς ἐντίμου ἐφεύνης τῆς σχέσεως τῶν αἰσθημάτων ήμῶν πρὸς τὰ γεγονότα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου.

(Μετάφρασις Δ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΙ)